

Okt. Dr. Emrah BİLGİN

Ardahan Üniversitesi
Rektörlük Ortak Zorunlu Dersler Bölümü,
Ardahan/TÜRKİYE
bilginemrah@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7221-8573

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL'IN KALEMİNDEN MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ'NİN HÂL TERCÜMESİ

THE BIOGRAPHY OF MÜSTAKİMZÂDE
SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ ACCORDING TO
İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL

DOI Number: 10.28981/hikmet.340857

ÖZ

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, 18. asırda dünyaya gelmiş ve yüzyılın sonlarına doğru vefat etmiştir. Asrının bilhassa nesirde önemli isimlerinden biridir. Çok sayıda eseri bulunan müellifin biyografik, edebî, dinî, tasavvufî ve hikemî eserler kaleme aldığı görülür. Müstakîmzâde hakkında en kapsamlı incelemeyi, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal yapmıştır. İnal, Müstakîmzâde'nin Tuhfe-yi Hattâtîn adlı eserini yayımlamış ve eserin giriş kısmında müellife dair ayrıntılı bilgi vermiştir. İbnülemîn; kendi ifadesiyle ve sırasıyla pederi, cediti, vilâdeti, meskat-ı re'si, tahsîli, Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbı, rü'ûs imtihânına duhûlü ve te'essürâtı, te'lîfât ile iştigâli, vefâtı ve medfeni, ahlâkı, şekli, Süleymân Fâ'ik Efendi'nin beyânâtı, âsârı hakkında müellifin her bir yönünü ayrı ayrı incelemiştir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve ilmî şahsiyeti üzerine İnal'ın değerlendirmeleri verilmiştir. İnal'ın değerlendirmesinin devamında müellifin eserleri hakkında da bilgi vardır; ancak "Âsârı" başlığı altında verilenlerin müellifin 150'den fazla eserinin bulunmasından dolayı ayrı bir çalışma olarak incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-yi Hattâtîn.

ABSTRACT

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi came into the world in the 18th century and passed away towards the end of the century. He is one of the most prominent names of this period in prose. It is seen that the author, who has a large number of works, has received wrote biographical, literary, religious, mystical, and gnostic works. The most comprehensive study about the author was carried out by İbnülemîn Mahmud Kemal İnal. İnal published the work of Müstakîmzâde's Tuhfe-yi Hattâtîn and gave detailed information about the author at the introduction of the work. İbnülemîn, reviewed the author each aspect separately. He gave information on the evaluation respectively about his father, forefather, birth, homeland, education, initiation to Sheikh Mehmed Emîn Tokadî, entrance to madrasah examination and the effects of losing the exam, dealing with writing works, death and burial, morals, appearance, evaluations of Suleyman Fâ'ik Efendi about him, written works. In this study, İnal's evaluations were given on the life and scientific personality of the author. There is also information about the work of the author in the assessment of İnal; but those given under the title "His Written Works" must be examined as a separate study because of the presence of more than 150 works of the author.

Keywords: Biography, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-yi Hattâtîn.

Giriş

18. asırda çok sayıda eser kaleme alan Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin *biyografik*, *edebî*, *dinî*, *tasavvufî* ve *hikemî* olarak tasnif edilebilecek çok sayıda eseri vardır ve müellifin eserleri üzerinde de önemli çalışmalar yapılmıştır.

Müstakîmzâde üzerine yapılmaya gayret edilen bu çalışma ise esasında sırasıyla Müstakîmzâde'nin *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr'ı* ve eseri üzerine iki zeylini, Ayntabî Mehmed Münîb Efendi'nin iki zeylini, Süleymân Fâik Efendi'nin ve Mektûbîzâde Abdülazîz Efendi'nin de birer zeylini içeren *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* başlığı ile 2016 yılında savunulan doktora tezinin¹ hazırlanma aşamasında tamamlanmış idi. Ancak daha sonra Mustafa Koç tarafından Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn*² adlı başka bir biyografik eserinin çalışıldığı ve Müstakîmzâde'nin hâl tercümesini de ihtiva eden ve ona dair yapılan en kapsamlı çalışma olan İbnülemîn'in "Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi" başlığı altında verdiği önemli bilgilerin, biyografik eser çalışmaları arasında yer alan bu pek kıymetli çalışmanın giriş kısmında da yer aldığı farkedildi. Fakat bahsi geçen çalışmada İbnülemîn'in dipnotta verdiği diğer önemli bilgilerin verilmemiş olması üzerine bu çalışmanın da yayımlanabileceği düşünüldü. İbnülemîn Mahmud Kemal İnal tarafından verilen bilgilere dair kısa bir değerlendirme de yapıldı ve bir bütünlük sağlanabilmesi için sadece dipnotlar değil İbnülemîn'in verdiği tüm bilgiler verilmeye çalışıldı. Böylece Müstakîmzâde üzerine yapılan çalışmalara bir katkı mahiyetinde bu makale de ilgililerin istifadesine sunuldu.

İbnülemîn Mahmud Kemal İnal'ın Değerlendirmelerine Dair

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma İbnülemîn Mahmud Kemal İnal'a aittir. İnal, 1928 senesinde Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn* adlı eserini yayımlamış ve çalışmasının giriş kısmında müellif ile eserlerine dair bilgi vermiştir.³

İbnülemîn, çalışmasında ilk olarak "Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi" başlığı altında kendi ifadesi ve sırasıyla müellifin;

- *Pederi, ceddi, vilâdeti, meskat-ı re'si,*
- *Tahsîli,*
- *Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbı,*
- *Rü'ûs imtihânına duhûlü ve te'essürâtı,*
- *Te'lifât ile iştigâli,*
- *Vefâtı ve medfeni,*
- *Ahlâkı,*

¹ Emrah Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.

² Bilgi için bkz. Mustafa Koç, *Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. LXV-LXXVII.

³ İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 1-85.

- Şekli,
- Süleymân Fâ'ik Efendi'nin beyânâtı,
- Âsârı

hakkında bilgi vererek Müstakîmzâde'nin her bir yönünü ayrı ayrı incelemiştir. İnal, bu başlıkların tamamını değerlendirmelerinin başında vermiş, metnin içerisinde “Âsârı” başlığı hâriç diğer başlıkları vermemiştir. Buradan incelemenin iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Birinci bölüm Müstakîmzâde'nin hayatı⁴ ve edebî kişiliği, ikinci bölüm ise müellifin eserleri üzerine kurulmuştur.

İbnülemîn, incelemesinde her bir cihetten Müstakîmzâde'nin hayatını ve ilmî şahsiyetini detaylı olarak değerlendirmiştir. İlk olarak sırasıyla müellifin babası, ataları, annesi, doğum yeri hakkında bilgi verdikten sonra tahsîl hayatı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr*'ın bazı nüshalarının nihâyetinde yer alan ve müellifin hangi hocalardan ders aldığını kendisinin anlattığı metin de verilmiştir.

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, öncelikle Şeyh Mehmed Sâlih-i Sahvî'ye ve daha sonra ise Şeyh Mehmed Emîn Tokadî Efendi'ye intisâb etmiştir. Müellif, Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâbının ne sûrette olduğunu *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başında kendisi anlatmıştır. İnal da bu metni incelemesine alarak bir müridin müşdidinin tesirine nasıl girdiğini ya da Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'nin “Hayli demdir bir şikâr-ı serkeş âşikârdır ki onu dâm-ı sa'âdete giriftâr eylemek derkârdır.” ifadesiyle nasıl avlandığını müellifin kendi sözleriyle vermiştir.

Müstakîmzâde'nin hayatının kırılma noktalarından biri de rü'ûs imtihânına girmesi ve *Hülâsatü'l-Hediyye* adlı eserinde “... hıffet-i lihyemizi bahâne ve bizi inâle-yi matlabtan mu'âmele-yi bî-kesâne ile dûr eyledikte ...” ifadesiyle nedenini belirttiği üzere sınavdan başarısız olarak görülmesidir. İmtihana girmekle atalarının yolundan gitmek istemiş olan müellifin başarısız addedilmesi, onda büyük bir etki bırakmıştır. Ancak bu durum ve hayatı boyunca hiç evlenmeyişi, müellifin çok sayıda eser te'lif etmesine vesile olmuştur.

Müstakîmzâde'nin te'lifât ile iştiğâlinin incelendiği bölümde ise müellifin *meslek-i tedrîse* dâhil edilmemesi üzerine atalarının yolundan giderek hayatını eser te'lif etmekle geçirdiği ve geçimini eser te'lif ederek sağladığı belirtilmiştir. Diğer yandan İnal'ın tüm inceleme boyunca verdiği bilgilere bakıldığında müellifin eserlerinin -eserleri içerisinde de bilhassa biyografik metinlerin- çok önemli olduğunu düşündüğü görülmektedir.

İbnülemîn, incelemesinde vefâtına kadar uzun bir müddet hasta olduğu eserlerinde verdiği kısa bilgilerden anlaşılan; ancak buna rağmen eser te'lif etmeye devam eden Müstakîmzâde'nin vefâtı ve mezarı hakkında da bilgi vermiştir. İnal'ın burada dikkatleri bilhassa müellifin mezar taşına yazılanlar ile ilgilidir. Ona göre Müstakîmzâde gibi bir kimsenin mezar taşına böyle tutarlılıktan uzak ifadeler yazılması hayret edilecek bir iştir. Bunun dışında ise bu bölümde vefât tarihi ve cenaze namazının edâsı hakkında da malumat bulunmaktadır.

⁴ İnal'ın birinci bölümde verdiği tüm başlıklar, bu çalışmada metnin içerisine yerleştirilmiş ve böylece incelemenin bölümlerinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SA'DEDDİN EFENDİ

Pederi, Ceddi, Vilâdeti, Meskat-ı Re'si

Süleymân Sa'deddîn Efendi⁷ müderris el-Hâcc Mehmed Emîn Efendi'nin oğludur.⁸ Onun pederi el-Hâcc Mehmed Müstakîm Efendi⁹ onun pederi Kastamonulu Yûsuf Tâlib [4] Efendi¹⁰ onun pederi de Şeyh Muzaffer Müstakîm'dir. Vâlidisi Ümmü Gülsûm Hanım'dır.¹¹

⁷ Fâtih'te Millet Kütüphanesi'nin Reşîd Efendi kısmında mevcûd *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başına ilsâk olunan - kendi hatt-ı destiyle muharrer - varakada Müstakîmzâde künyesini şu sûretle kayd ediyor: "Ebu'l-Mevâhib Sa'dü'd-dîn Süleymân Emînu'llâh Abdu'r-Rahmân el-'Arîf beyne erbâbi'l-ifâdeti ve'l-istifâdeti be-Müstakîmzâde.

⁸ Üç def'a imtihâna dâhil ve Yenişehirli Abdu'llah Efendi'nin zamân-ı meşîhatinde rü'ûs-ı tadrîse nâ'il oldu. Bâyezîd'de mukaddemâ Mürekkebciler Kuyusu denilen mahalde sadr-ı esbak Seyyid Hasan Paşa'nın inşâ eylediği medresenin müderrisi iken *müstakîm-i cemâ'at / 1164* (مستقيم جماعت) senesi muharreminin selhinde sinni seksene karîb olduğu hâlde vefât etti. Pederinin civâr-ı kabrine defnolundu.

⁹ Minkârîzâde Yahya Efendi'nin hengâm-ı meşîhatinde nâ'il-i rü'ûs oldu. Tarîk-ı tadrîsi tekmiil ile 1110'da Medîne-yi Münevvere, 1111'de Şam, 1112'de Mekke-yi Mükerrreme pâyesiyle Edirne kadısı oldu. Ba'de'l-'azl 1124 cumâde'l-ülâsında İstanbul'da vefât etti. Edirne Kapısı hâricinde Emîr Buhârî Dergâhı kurbunda sırt-ı tekve civârında medfûndur. Küçük oğlu Mustafâ Vefâ Efendi* şu tarihi söylemiştir:

Dil-i sâf-ı Vefâ târîh-i fevt-i vâlidin yazdı

Mehmed Müstakîm'i hemdem ide dâr-ı Me'vâda

Tefsîr-i Beyzâvi'ye ve âsâr-ı sâ'ireye hâşiyeleri olduğunu hafîdi *Mecelletü'n-Nisâb*'da söylüyor. Mehmed Müstakîm ve oğlu Mehmed Emîn Efendilerin âsâr-ı nazmiyeleri de varsa da mevzûn u mukaffâ olmaktan başka meziyeti yoktur.

* Sahlâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde 2283 numeroda mukayyed 'el-Ma'rûf be-Kethudâ-yı Deffer-i Eyâlet-i Rûm İli' Dâyezâde Mustafa Efendi'nin Edirne'deki Sultan Selîm Câmî'i'ne dâir *Selîmiyye* nâmındaki risâlesinin Müstakîmzâde hattıyla selh-i Receb / 1183'de yazılmış olan nüshasının mukaddimesinde ikinci sahîfenin kenarına müşârun-ileyh tarafından şu satırlar tahrîr olunmuştur: 'Müneccimbaşı tarihini Maktûl İbrahim Paşa tenbîhiyle Vehbî Efendi ve Neylî Efendi ve Re'is Mustafâ Efendi ve Rûhî Efendi ve Râşid Efendi ve Çelebizâde ve Râzî Efendi ve İlmî Efendi ve Subhî Efendi ve râkîmu'l-hurûfun 'ammım Müstakîmzâde Mustafâ Efendi ve ser-kâtibi Hıfzî Efendi ve onlar emsâli hâcegân u 'ulemâdan erbâb-ı dânişe taksîm olunup birkaç cild kitap bir haftada terceme olundu. Selâset-i ta'bîre şî'ri gibi Nedîm Ahmed Efendi merhûm muvaffak olmakla evvela ona ta'yin olunmuş idi. Ve lahzâ onların olmak üzere şuyû' bulmuştur.' Metin risâlede 'Müneccimbaşı Ahmed Efendi'nin tarihi ki şâ'ir-i zarîf, nedîm-i 'ârif Türkîye terceme eylemiştir.' deniliyor.

¹⁰ Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nin Yıldız kısmında 3701/170 numarolu mecmû'anın cümle-yi muhteviyâtından olan *Devha-yı Meşâyih*'de Şeyhü'l-islâm Bahâyî Efendi'nin terceme-yi hâlinin kenârına Müstakîmzâde şöyle yazmıştır: "Ceddî Müstakîm Efendi'nin pederi Yûsuf Tâlib Efendi bunların [Bahâyî Efendi'nin] imtihanlarında 1063 senesinde hâric müderrisi olup beldesi olan Kastamonu fetvâsıyla ba'de zamân ihtiyâr-ı 'uzlet etmiştir."

¹¹ "Hem-nâm kerîme-yi habîb-i güzîn Ümmü Gülsûm" (هم نام كريمة حبيب كزين ام كلثوم) terkîbinin gösterdiği 1158 senesinde vefât etti. Müstakîmzâde *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varakada vâlidisinden bahsederken "... nesebi, vâlidisi tarafından ecdâdımızın emcedi Mecdü'd-dîn Efendi'ye vâsil olur ki Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân ile bu diyâra gelip Şemsü'd-dîn Ahmed el-Gûrânî makâmında 861 tarihinde Fâtih merhûma kazasker olduğu zabt-kerde-yi vekâyi'-nüvîsândır."

Ve *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de [sahîfe 371] "Mecdü'd-dîn Edirne'de zuhûr ve tahsîl-i 'ulûm u ma'ârifle mesrûr ve Yahyâ es-Süfî'den temeşşuk ile hüsn-i hatt-ı Yâkûtâne'ye mâlik ve tarîk-ı tadrîse sâlik olup *Şakâyık*'da tasrîh-kerde-yi Ebu'l-Hayr olduğu üzere* Mollâ Gûrânî 'uzletinde Devlet-i 'Aliyye'de kâdî'asker dahi olmuşlardır. Bu 'abd-i bî-menâfi', onların silsile-yi nesillerinden tâli' olmuşumdur. (Et-temeşşuk 871) hudûdunda vatan-ı aslîsimde rihlet-i cennet eyledi." diyor.

* "Mevlânâ Mecdü'd-dîn ol hayr-ı ahyâr-ı ahbâr, sîret-i mahmûde sâhibi bir zât-ı büzürgvâr idi. Sultân Mehmed Hân, Mevlânâ Gûrânî'den sonra onu kâdî'asker nasb edip zabt u rabt-ı ahvâl-i 'asker

[5] 1131¹² Recebinde İstanbul'da 'Atîk 'Ali Paşa'da Hırka-yı Şerîf civârında Kabakulak Muhtesib İskender Mahallesi'nde -Muhaşşî Şeyhzâde'nin pederi Şeyh Muslihü'ddîn-i Tavîl'in eser-i hayrı olan- Tahta Minâre Mescidi mukâbilindeki hânede doğdu.

Pederinden tahsîl-i 'ulûma ibtidâ etti. Büyük pederi Mehmed Müstakîm Efendi'nin "Edirne'den ma'zûlen rihlet eylediği mesken, Balat harîkiyla nuhterik oldukça Terkîm Câmî'i kurbunda İskender Paşa Mahallesi'nde bir hâne temellük olunup Sultân 'Osmân-ı Sâlis'in cülûsu târihine [6] gelince sâkin olmak münâsebetiyle,¹³ Fâtîh Câmî'i-i Şerifi imâmı Seyyid Yûsuf, Sarây Hâcesi Re'îsü'l-kurrâ Yûsuf Efendizâde 'Abdu'llâh Hilmî,¹⁴ müderrisinden Babadağlı Süleymân, Çörekçizâde Hâce Mehmed, Yemlihâ Hasan,¹⁵ Vak'anüvîs Seyyid Mehmed Hâkim¹⁶ Efendilerden ve sâ'ir esâtizeden 'ulûm-ı mütedâvileyi tahsîl eyledi.

ve hall u 'akd-i menâsıb-ı 'ulemâ-yı zevi'l-me'âsiri ona tefvîz ü taklîd eyledi." [*Şakâyk-ı Nu'mâniyye Tercemesi* sahîfe 111]

Tuhfe-yi Hattâtîn'de [sahîfe 433] Şeyh Mehmed bin 'Alî bin Ahmed'in terceme-yi hâlinde pederi, Babadağlı'nda Alaca Câmî' denilen el-Hâcc Hamza Câmî'i'nin imâmı iken İstanbul'a hicret eyledikte mûmâ-ileyh Şeyh Mehmed'in İstanbul'da tevellüd ve Suyolcuzâde'den temeşşuk ve tarikat-ı Halvetiyye'ye intisâb ile 1129'da vefâtından bahs ettiği sırada Müstakîmzâde "Bu fakîrin cedd-i mâderim idi." *Devha-yı Meşâyih*'ta -1175'de şeyhü'l-islâm olan- Ahmed Efendi'nin terceme-yi hâlinde müşârun-ileyhin pederi kâdî'asker Tireli Ebû Bekr Efendi ibn Ahmed'in İstanbul'a vürûdunda kendinin müvellidi olan 'Alî Paşa-yı 'Atîk Mahallesi'ne nüzûlünden bahsederken "oğlu Ahmed Efendi'nin vâlidim merhûm ile 'alâka-yı rızâ'ıyyeleri mesmû'umdur."

Hülâsatü'l-Hediyye'de, 1172'de vefât eden Süleymâniyye kürsî şeyhi Mehmed Sâlih ibn eş-Şeyh 'İsâ el-Mahvî'den bahs ederken "müşârun-ileyh, Yahyâ ibn Şa'bân Efendi'ye dâmâd olmakla bu fakîr için peydâ olan karâbet-i sihriyye-yi ba'deye ri'âyet ederler idi. Ve tarikat-ı Şemsiyye'yi bu fakîr onlardan ahz u sohbet eylemiş idim."

Yine o eserde "Yahyâzâde Şeyh Mehmed Emîn ibn eş-Şeyh Yahyâ bin Şa'bân Efendi'nin ceddî Şeyh Şa'bân İstanbul'a hicret eyledikte Şeyhü'l-islâm Mehmed Efendi, onlar için vâlidleri Şeyhü'l-islâm Hâce Sa'dü'd-dîn Efendi'nin dârü'l-kurrâlarını hânkâh edip hânkâhları dâhilinde medfûndur. Ceddîm Mehmed Müstakîm Efendi, Medîne-yi Münevvere kazâsında mukaddemce şeyh-i mezbûrun akrabâsından birini tezevvüc eylemekle bu fakîr ile karâbet-i sihriyyeleri vardır." diyor.

¹² Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3182) numeroda *Kânûnu'l-Edeb* nüsha-yı mübeyyesinin ve Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda -Müstakîmzâde'nin hattıyla muharrer- *İmâm Ma'sûmî Mektûbâtı*'nın cild-i evvelinin baş taraflarına yazılan muhtasar terceme-yi hâlinde -ki muharrirleri meçhûldür- müşârun-ileyhin 1140'da doğduğu gösterilmiş ise de *Dîvân-ı 'Alî Şerhi*'nde [nüsha-yı matbû'a: sahîfe 543] kendi "eş-Şeyh Süleymân 1131* târih-i vilâdetim olup ..." ve *Mürşidü'l-Müte'ehhilîn Tercemesi*'nde [Dârü'l-fünûn Kütüphanesi: numero 7257 sahîfe 174] "Bu sene-yi cedîde-yi seb'inde tekâmîl-i sinn-i erba'în eylemeye karîb olmuş idim." diyor ve *Mektûbât-ı Kudsiyye Tercemesi*'ni 1165'de "aded-i sinîn-i sinni üzere otuz dört ayda" ikmâl eylediğini söylüyor ki bunlar da târih-i vilâdetin 1141 senesi olduğunu mü'eyyiddir.

Cevdet Paşa, târihinde 1141'de ve Fatîh Efendi, tezkiresinde 1131 Recebinde doğduğunu beyân ediyorlar.

* "Süleymân" elifsiz olarak "سليمن" şeklinde yazılmak icâb ediyor.

¹³ [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 216 ve 498] Yine o eserde [sahîfe 65] İstabl-ı Âmire imâmı Hattât Ahmed bin Hasan'ın terceme-yi hâlinde "Ayasofya-yı Kebîr kurbunda sâkin olduğumuz menzil-i fakîrânemiz fi'l-asl onundur." demesine nazaran İskender Paşa Mahallesi'nden bi'l-âhire Ayasofya'ya nakletmiş olması melhûzdur.

¹⁴ Bu fakîr, müddet-i medîde telvîh ü tevzîh-i derslerinde bihamdî'llâhi te'âlâ zânûzen isti'fâde vü istifâzaları olmuştur. [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 282]

¹⁵ Müstakîmzâde, Pertev Paşa Kütüphanesi'nde "625" numarolu mecmû'adaki *Mantık Risâlesi*'nin nihâyetinde "Ba'zı meşâyih-ı İslâmiyye, talebeyi mantığı ta'allûmden ve ders-i âmları ta'lîmden men' ederler. 1150'de Yemlihâ Hasan Efendi'den telemmüzüm zamânında yasağa tesâdüf etmekle bakıyye-yi tasdîkâtı hânesinde ta'lîm eylemiş idi." diyor.

¹⁶ Yigirmi sene mukaddem kendilerinden [Hâkim Efendi'den] on sekiz Makâme-yi Harîrî ve sâ'ir ba'zı kütüb-i edebiyye görülmüştür. [*Tuhfe-yi Hattâtîn*: sahîfe 408]

Tahsîli

Müşârun-ileyh, *Devha-yı Meşâyih*'in¹⁷ nihâyetine Şeyhü'l-islâm Mustafâ Efendi'den¹⁸ isti'tâfi hâvî derc eylediği makâlede hangi zâtlardan hangi 'ulûmu ahz ettiğini mufassalan beyân ediyor:

Bu hadâyık-ı hakâyıkın câmi'i ve i'lâm-ı terâcim-i meşâyih-ı İslâm'ın râfi'i, münkesiru'l-bâl, bende-yi dîrîne-yi perîşân-hâl, hâk-i pâ-yı evlâd-ı 'ulemâ ve turâb-ı makdem-i ebnâ-yı fudalâ makûlesinden bulunup el-veledü'l-hurru yakedî biâbâ'ihî'l-gurri¹⁹ (الولد الحرّ يقتدى بابائه الغرّ) muktezâsınca ser-pençe-yi cehl-i mürekkebtan tahlîs-i girîbân-ı nefsi-nâtika kasdıyla 'unfuvân-ı eyyâm-ı cevânîde vâlid-i mâcidimden 'ilm-i Sarfi tekmi'l ve Nahvi tahsîl edip Ebu'l-Feth [7] Câmi'inin imâmı Seyyid Yûsuf Efendi'den usûl ve fîrû'-ı fikh-ı şerîfi itkân u tefhîm ve kırâ'at-ı Kur'ân-ı Kerîm ve mahâricinde İbn Cezerî Manzûmesi ve sâ'ir nûsah-ı 'adîde istimâ'ını tetmîm esnâsında ser-etibbâ-yı hâssa-yı sâbıkâ Hayâtîzâde merhûm Mustafâ Feyzî Efendi'den 1143 reb'ü'l-evvelinde mülâzemet ile kadem-nihâde-yi evvelîn-i pâye-yi süllem-i merâm olup ve müderrisîn-i kirâmdan Yemlihâ Hasan Efendi'den Telhîs ve Muhtasar ve Mutavvel ve sâ'ir nûsah-ı müte'addîde ve münâzara vü âdâbtan dahi lezzet-yâb olup merhûm Zülûfliler Hâcesi müderrisînden Hâfız Mehmed Efendi'den 'Akâ'id-i Celâlî ve hâşiyesi Hayâlî ve Şerh-i 'Akâ'id-i Taftazânî ve muhtasarât-ı fenn-i mantık ve Kâdî Mîr-i Lârî ve fenn-i hadîs-i şerîften Kâdî 'Iyâz merhûmun Şifâ-yı Şerîfi ve Tefsîr-i Beyzâvî evvelinden birkaç cüz-i şerîf görölüp ve usûl-i hadîsten Nuhbetü'l-Fiker-i İbni Hacer ve sâ'ir kütüb-i muktezât bitemâmihâ görölüp ve müderrisîn Babadağlı Süleymân Efendi'den dahi fenn-i mantıktan Şemsiyye ve etrâfi ve Şerh-i Matâlî ve hâşiyesi Seyyid Şerîf-i Cürçânî görölüp zümre-yi hâcegân-ı dîvândan Seyyid Mehmed Hakîm Efendi'den Makâmât-ı Harîrî ve bed'î'yyâtta (Hulletü's-Siyerâ) ve sâ'ir mülhakât-ı lâzime-yi fenn-i âdâb isti'âb olunup ve Şeyh 'Abbâs Resîm Efendi'den dahi zebân-ı Fârisîye ta'alluk eden nûsah-ı mühimme mehmâ-emken görölüp ve sâ'ir erbâb-ı kabûl-i fuhûl-i fezâ'il-vusûlden on kadar zevâtın meclis-i ifâdesinden bazı levâzım-ı tahsîl ber-vech-i itkân tekmi'l olunduktan sonra Üsküdâr'da Vâlide Sultân Câmi'i vâ'izi 'İsâzâde Şeyh Mehmed Sâlih Efendi vâsıtasıyla eş-şeyh 'Abdü'l-Ganî en-Nablusî eş-Şâmî kuddise sırruhu'l-'azîzin fenn-i hadîs-i şerîf silsilesine mumzâ vü mahtûm izinnâme ile muntazam olup beyne'l-meşâyih mânend-i Kemâl-i Hucendî, Tokatî eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi'den dahi Buharî-yi Şerîf ve sâ'ir fenn-i hadîs-i

¹⁷ Dârü'l-fünûn Kütüphanesi: numero 7237.

¹⁸ 1115'de şehid edilen Şeyhü'l-islâm Feyzullâh Efendi'nin oğludur. 1090'da doğdu. Yigirmi dört yaşında -rûteb-i 'ilmiyyenin müntehâsı olan- Rûm İli Kâdî askerliği pâyesi verildi. Sultân Ahmed-i Sâlis'in müddet-i saltanatında yigirmi sekiz sene Bursa'da menfiyyen ikâmet eyledi. 1148'de makâm-ı meşihate ta'yîn olundu. Dokuz sene, iki ay o makâmında bulundu. 1158'de vefât etti. Üsküdâr'da medfûndur. Müstakîmzâde "kayd-ı tekellüften 'ârî, müteveccih-i dergâh-ı Cenâb-ı Bârî, şerîf bin şerîf, bir zât-ı 'arîk u 'arîf idi." diyor.

¹⁹ Hür çocuk, parlak atalarına tabi olur.

şerîf görölüp Şeyh Ahmed Nahlî-yi Şâfi'î-yi Mekkâ Silsilenâmesi ki kırk dört senedi hâvîdir, mumzâ vü mahtûm bu fakîre erzânî kılınıp ondan mâ'adâ turuk-ı şettâ ile dahi 'ilm-i hadîs-i şerîf²⁰ ve sâ'ir mesmû'ât u merviyât, bi'l-hâssa kütüb-i İmâm Fahr-i Râzî ve Muhammed-i Gazâlî ve te'lîfât-ı Şeyh Muhyi'd-dîn İbn 'Arabî kaddesa'llâhu esrârahum mecmû'ını ta'allüm ve istimâ' u tefhîm izni verilip ol esnâda ahsen-i ma'ârif-i cüz'iyeye meşk-ı hattîde dahi mefhar-ı mevâlî'l-'izâm Fındıkzâde Efendi, ba'dehû 'îmâd-ı Rûm Kâtibzâde Efendi'den mecmû'ı yedi sene kadar ta'allüm ü tahrîr olunup kuvve-yi karîbeye gelmiş iken inkisâr-ı zücâc-ı mizâc-ı fakîr bâ'is-i te'hîr olmuş idi. Fakîr-i 'azîmü't-taksîr, 'umûm-ı ahvâlde tefahhus-ı erbâb-ı suver u hâl ve tasaffuh-ı vücûh-ı ashâb-ı kemâl edip her kanda bir zât-ı marzi'l-hisâl ihsâs etse likâsına tâlib ve her ne kanda bir vücûd-ı mergûbü'l-fi'âl istimâ' eylese mehmâ-emken ictimâ' u iltikâsına dil ü cânla râgıb olup pervâne-yi vücûdu şu'le-yi sohbetine ilkâ ve metâ'-ı sıdk u ihlâstan mâ-hüve'l-mevcûdu hüdmetinde fedâ etmek üzere teşmîr-i sâk-ı ikdâm ve şedd-i bâzû-yı ihtimâm ile tahsîl-i meleke-yi cüz'iyeye ve tekmîl-i bizâ'a-yı 'ilmiyyeye bezl-i makdûr eyleyip ...

[8] Hatt-ı sülüs ü neshi Eğrikapılı Muhammed Râsim²¹ ve hatt-ı ta'lîki - yukarıda gösterildiği üzere- Fındıkzâde İbrahim²² ve Kâtibzâde Mehmed Refî²³ Efendilerden temeşşuk etti.

²⁰ *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başına ilsâk olunan varakada Tokadî Efendi'ye intisâbtan bahsettiği sırada "On sekiz ay dahi *Buhârî-yi Şerîf*'ten kırâ'at ve ba'zı ahyânda dahi bâ'is-i sohbet-i hakikat olmak bahanesiyle Hâce Hâfız Şîrâzî'nin dîvânından kırk altı gazel istimâ' olunmuş idi. Bi't-tamâm *Fıkh-ı Ekber 'Akâ'id-i Sabûnî* min evvelihî ilâ âhirihi ta'lîm buyurulmakla veşhu şevâ (?) gill u gışş-ı mevâdd-ı 'akâ'id olup ve ahyânen *Nefehâtü'l-Üns-i Mollâ Câmî*'den dahi ebhâs-ı keşîre-yi müşkile hall u ta'lîm buyurur idi." diyor.

²¹ *Teşnîfu'l-Ezher biTa'rîfi'l-Ahmer*'in hâtimesinde Müstakîmzâde, Râsim Efendi'yi şu beyitlerle medh ediyor:

Serlevha-yı şâhnâme-yi ma'ârif
'Unvân-ı berât-ı fazl u 'ârif

Râsim-i mersûm o zât-ı emced
Hem-nâm-ı habîb-i Hakk Muhammed

'Âyîne-yi tab'ı münclîdir
Bin sûret-i ma'rifet celîdir

Manzûrî olan niçe eserde
Hakkâ kütübe kodı hünerde

Hattını göreydi İbni Bevvâb
Ana yazılırdı sâhib-i bâb

Olurdu hattın ideydi seyrân
Bin çeşm ile İbni Mukle hayrân

Gülberg-i hurûfî zîver-i ser
Her noktası dürr-i 'izzet-efser

Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye İntisâbı

Evâ'il-i hâlinde Şeyh Mehmed Sâlih-i Sahvî'ye ve bi'l-âhire Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye intisâb eyledi.²⁴ Mâddî ve ma'nevî üstâdı olan müşârun-ileyh Tokadî Efendi'ye merbûtiyyet-i [9] kalbiyyesi mertebe-yi kemâldedir. 'Âlem-i hayâtta ondan ayrılmadığı gibi 'âlem-i memâtta da ayrılmadığını -üstâdının ayakucundaki mezârı- lisân-ı hâl ile takrîr eder.

Müşârun-ileyhe intisâbını -*Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varakada- şu sûretle naklediyor:

'İlm-i hadîs-i Resûl-i Hallâk ve 'İlm-i tasavvuf u ahlâk dahi ta'allüm olunmak ârzûsı câygîr olup ne vech ile sûret-pezîr olur diyü müteveccih-i eltâf-ı hafîyye-yi Bârî-yi Kadîr olmuş

Şeyh u dedeye sülûsde sâlis
Eslâf-ı hünerverâna vâris

Reyhânîde itse meşk-ı hâme
Reyhâna döner sevâd-ı hâme

Her noktası dürr-i pür-safâdır
Her kît'ası kît'a-yı cevâhir

Kît'asını görse ola mebhût
Hem-seng ola mı onunla yâkût

Her karalama olup siyeh nûr
Her kît'a midâdı merdüm-i hûr

İtse kalemi sevâd-kârî
Tamğa-zen ola Karahisârî

Kilkindeki şîve-yi zarâfet
Ehl-i dili ide vakf-ı hayret

Kilki gibi bâd-pâ bulunmaz
Hakkâ ki gubârı fark olunmaz

Tahsîn-i tahsîn tebâreka'llâh
Üstâd-ı serây-ı şâh-ı âgâh

²² Câmî-i fakîr, ibtidâ onların pîş-i pîş-tahta-yı ta'lîmlerinde zânûzede-yi istifâde olmuşumdur. [Tuhfe-yi Hattâtîn nüsha-yı suğrâ: sahîfe 637]

²³ 'Abd-i fakîr, hatt-ı ta'lîkte bunların dahi nazar-ı 'inâyet-perverlerine niçe sâl mazhar olmuş idim. [Tuhfe-yi Hattâtîn nüsha-yı suğrâ: sahîfe 717]

²⁴ Müftî-yi Dımışk Seyyid Mehmed Halîl'in eserine yazdığı takrîzde* mensûb olduğu tarîkatleri şöyle zikrediyor: "Ebu'l-Mevâhib eş-Şeyh Sa'dü'd-dîn Süleymân Emînu'llâh el-'Arîf 'ale'l-âde biMüstakîmzâde el-Hanefî el-İstanbulî en-Nakşibendî el-Kâdirî el-Halvetî eş-Şâzelî ..."

Nusret-i Mübtedî nâmındaki eserinde ilk şeyhi "Mehmed Sâlih-i Sahvî" vesâtetiyile dâhil olduğu

* İstanbul On Üçüncü Mektep Müdîri Bahâ'e'd-dîn Bey'in nezdindeki mecmû'a-yı resâ'ilde muharrerdir.

Silsile-yi tarîkat-ı Halvetiyye şu sûretledir: "Müstakîmzâde Süleymân Sa'dü'd-dîn bin Mehmed Emîn - Mehmed Sâlih-i Sahvî - 'İsâ el-Mahvî - 'Abdü'l-Kerîm Fethî - 'Abdü'l-Ehad Nûrî - 'Abdü'l-Mecîd Sivasî - Ahmed Şemsî - 'Abdü'l-Mecîd Şirvânî - Şâh Kubâd - Mehmed Rakabe - Yûsuf Mahdûm Hüseyinî - Câmî-i Vird-i Settâr Seyyid Yahyâ kuddise sırrahu."

Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde 7428 numarolu mecmû'adaki *Meşâyihnâme-yi İslâm*'ın kenârında müntesib olduğu tarîkat-ı Nakşibendiyye silsilesi şu tarzda münderictir: "Müstakîmzâde Şeyh Süleymân - Mehmed Emîn Tokadî - Ahmed Yekdest - Meyân Muhammed Ma'sûm Hâce Ahmed Fârûkî - Muhammed Bâkî Billâh - Hâce Emkengî - Dervîş Mehmed - Mehmed Zâhid - Ya'kûb-ı Çerhî - Hâce Mehmed Bahâ'eddîn Şâh-ı Nakşibend kuddise sırrahu.

idim. Vaktâ ki Şeyhu'l-islâm Hâmid Efendi Medresesi'nin müderrisi hâcegân-ı büzürgândan bir pîr-i rûşen-zamîrin haftada iki gün medrese dersi olmak üzere 'Akâ'id-i Mollâ Celâl istimâ' vü istikmâle mübâşeretle eyyâm-ı müdâvemetde nâgâh esnâ-yı derste bir zât-ı celîlü's-şân âgâh-ı zâhir oldu ki şahsı ma'lûmum, lâkin ebnâ-yı zamân ile 'adem-i ülfetim sebebiyle şöhrati mechûlüm idi. Meger ki bizim meclis-i dersimizden ve erbâb u tullâbından dahi kurb-ı mekân sebebiyle yegân yegân haberdâr ve üstâdımız ile dahi ülfet-i kadîmesi var imiş.

Kocâst câzibe-yi tâli'-i Süleymânî

Ki âverd be serây-ı men ân perîrû-râ²⁵

كجاست جاذبة طالع سليمانى
که آورد بسرای من آن پری رو را

Berây-ı ta'zîm ü tekrîm dersi te'hîr edip ol zât-ı melekîyyü's-sıfât sohbele âgaz ve cûş u hurûş ve bu 'abd-i kem-pâye-yi bî-vâye dahi saff-ı ni'âlde ku'ûd u hâmûş ve sem'-i cân ile güftâr-ı dürer-bârını gûş ederdim. Esnâ-yı tekellümde bende-nüvâzî buyurup bu çâker-i kemtere hitâb ile kavs-ı vücûb ve kavs-ı imkân ve kâb-ı kavseyn-i ev ednâ ve vücûd u şühûd bahslerinde tatbîk-ı şer'-i şerîf ederek tahkîk u ifâde ve müstem' olan şürekâ dahi sıdk u ta'zîm ile istifâde ederler idi. Netîce-yi sohbele bu kemîne-yi çâlâk bi'z-zarûre giryenâk olup hitâm-ı mecliste tevdi' u teşyî' olundu. Lâkin bu kebg-i vücûd-ı nâbûd ol şehsüvâr-ı fezâ-yı vuslatın ez-dil ü cân âvîhte-yi fitrâk-i istifâzası olup nâm-ı nâmîsinden istifsâr eyledikte eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi budur ve bu cây-ı vâlâya hemsâyedir diyü ihbâr eylediler. Meger ki ol mahalli teşrîfinden akdem sa'âdethânesinde cem'-i şem'-i sohbeti bulunan zevâtı tevkîf edip hayli demdir bir şikâr-ı serkeş âşikârdır ki onu dâm-ı sa'âdete [10] giriftâr eylemek derkârdır deyip ol şehbâz-ı âşiyân-ı 'irfân cenâh-ı lutf u iltifât ve himmet ile pervâz u cevelân ederek medrese-yi mü'esseseyi şikârgâh edip tenezzül ü nüzûl ve 'alâ-cenâhi's-sefer ol nükte-yi dakîkayı dahi miyân-ı ihvânda nümâyân ve meclis dahi kasr u sohbet-i mezkûra hasr edip yine 'avdet buyurmuş idi. Bu 'abd-i 'âsî dahi ictimâ' u iltikâsına tâlib olup bir rûz-ı feyrûz ki yekşenbe idi, 'ale's-seher âsitân-ı sa'âdethâne-yi 'âlîşânını cây-ı penâh edip bilâ-dakk-ı bâb gönül avından 'abd-i fakîri bâbında isticlâb eyleyip haddimden bîrûn ikrâm ile memnûn buyurduğu şehr-i mübârek-i mevlid-i Fahrü'l-Enâm 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm 1149 senesi idi. Bir sene ülfet-i 'âdiyye-yi zamân üzere evkât-güzâr olup sene-yi âtiyede âdâb-ı tarîkat ve 'ilm-i ahlâk ta'lîmine ibtidâ buyurduğu mecliste haymenişin-i istimâ'-ı pîrdâşlardan fakat bir tâlib-i mevcûd idi. Ketm ü ihfâ ve 'adem-i ifşâ ile emr edip ba'dehû altı sene zarfında

²⁵ Süleymân'ın talihinin cazibesi nerede
Ki o peri yüzlüyü sarayına getirsin.

kütüb-i ehâdîs-i şerîfeden İmâm Nevevî'nin Hadîs-i Erba'în'i ve Nuhbetü'l-Fiker-i İbni Hacer bi't-tamâm ve Sahîh-i Buhârî-yi Şerîf'ten dahi rub'î mertebesini evkât-ı hâliyyede kemâl-i kereminden ta'lîm ve esrâr-ı 'ilm-i hadîs ve âsârı ve hurde-yi erkân-ı 'azîzânı tefhîm buyurur idi. Buhârî-yi Şerîf'i esnâ-yı ifâdede icâzet-i 'inâyet buyurup Ka'betü'l-Muhaddisîn eş-Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî eş-Şâfi'î'den me'zûn-ı rivâyet olduğu zamânda ahz eylediği kırk dört senedi hâvî Verikât²⁶ nâmıyla

²⁶ Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3680) numarolu mecmû'ada Verikât münderictir.

Mezkûr kütüphanede (2780) numeroda mukayyed ve kendi hattıyla muharrer Dîvân-ı 'Alî Şerhi'nin kenârına [sahîfe 469] Müstakîmzâde, metindeki bir kıt'a-yı 'Arabiyye'nin "Senden sonra kelâmın bâkî olur. 'İbret ile nazar edip sana nâfi' olmasını sevdiğin kelâmı söyle ki senin 'akabinde seni hayr ile yâd eylemeye sebep ola." me'âlindeki tercemesini yazdıktan sonra şöyle diyor: "Pes şârih-i bî-perhîz dahi bu çend beyt-i nâcîzi teberrüken yâdigâr-i ehîbbâ ve bergüzâr-ı imlâ eyledi:

Rezîn-i nisbet-i Hâce Emînîm
Rehîn-i minnet-i Hâce Emînîm

Murâd-ı halk iderse Hak mutî'im
Mürîd-i hıdmet-i Hâce Emînîm

Egerçi tıfl-ı vaktim pîr-i dehrim
Tufeyl-i himmet-i Hâce Emînîm

Sebak-hân-ı mekteb feyzinde gönlüm
Kî tıfl-ı himmet-i Hâce Emînîm

Emân-ı Hak'dayım vaz'-ı cihândan
Zamîn-i zimmet-i Hâce Emînîm

Hakîri kıldı Hak bî-fâka sad şükr
Ganiyy-i ni'met-i Hâce Emînîm

Ma'âlî-mesnedinde ehl-i mecdim
Hakîr-i 'izzet-i Hâce Emînîm

Reh-i bî-sît-i Yekdest'e revânım
Mücîb-i da'vet-i Hâce Emînîm

Mekânımdır kemîn-i me'men-i kevn
Mekîn-i mekteb-i Hâce Emînîm

Süleymân ismim ammâ bir cihetten
Semiyy-i hazret-i Hâce Emînîm"

Mürşid-i müşârun-ileyhin vefâtına söylediği manzûme-yi târîhiyye ki Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi hattıyla seng-i kabre nakş edilmiştir. Âtiye derc olundu:

El-Bâkî Allâh

Gülsitân-ı Nakşibendî'den yine tîg-ı ecel
Bir gül-i sad-bergi kat' itdi hezâr âh u enîn

Ya'ni Tokadî Efendi ol Mehmed nâmdaş
'Ârif-i billâh emîn-i sırr-ı Rabbi'l-'Âlemîn

Mürşid-i râh-ı hidâyet hâcegânın erşedi
Vâkîf-ı sırr-ı ledün 'ilme'l-yakîn ayne'l-yakîn

Mürg-ı rehber olduğu ahrâra pes ma'rûf idi
Zât-ı ma'sûmü'l-irâde zü'l-cenâheyn-i zemîn

*mütedâvil-i eyâdî-yi sikât olan sened-i şerîfi mumzâ vü
mahtûm bu fakîre dahi 'atâ vu du'â buyurmuş idi.*

[11] Mürşidinin ve yirmi gün sonra vâlidesinin vefâtı üzerine “perîşân-hâl ve muztaribü'l-bâl olup mahvata-yı rûhâniyyîn olan Mahrûsa-yı Bursa'ya 'azîmet ve ol sûy-ı dil-cûda âsûde-yi zîr-i lihâf-ı türâb olan evliyâ-yı eslâf ve meşâyih-ı eknâfi ziyâret ve nev'an seyâhat ve teskîn-i harâret ile vatan-ı aslıye 'avdet” etti.²⁷

Rü'ûs İmtihânına Duhûlü ve Te'essürâtı

Âbâ vü ecdâdının mesleki olan tarîk-i tedrîse intisâb, kendince aksâ-yı metâlib olduğu *Devhatü'l-Meşâyih*'in nihâyetindeki makâlede Şeyhü'l-islâm Mustafâ Efendi'ye hitâben yazdığı şu satırlardan anlaşılıyor:

*Mülâzemet-i du'â-yı devlet-i pâdişâhîyle dest-mâye-yi a'lâ-yı
metâlibi zîb-i kabza-yı temellük eylemek dest-yârî-yi 'inâyet-i
veliyü'n-ni'amîye mevkûf olmakla bu vesika-yı enîka-yı
metîne-yi raziyyenin tahrîr ü ihdâsına cesâret olundu. Yed-i
'ulyâ-yı meymenet-karîn ve dest-i vâlâ-yı meyseret-
güzînlerinden mes'ûldür ki bu hâriç-i ez-defter-i ma'dûd
dâ'ilerin dahi dâhil-i hisâb-ı kerem-dîdegân-ı mev'ûd buyurup
zamân-ı devletlerinde cebhe-sâyân-ı evvelîn pâye-yi süllem-i
tevfîk-ı hayru'l-ferîk zümresine ilhâk u ta'lîk buyurup ihyâ
olunmak menû-ı celiyyü's-şurût irâde-yi himmet-i vâlâ-
nehmetleridir.*

'Araztu 'alâ mevlâye kulle makâsîdî

Fein şâ'e ahyânî ve in şâ'e etlefâ²⁸

عرضت علي مولاي كل مقاصدي

فان شاء أحياني و ان شاء اتلفا

Bu istid'âsı üzerine ne mu'âmele gördüğü ma'lûm değildir.

1164'te pederinin irtihâlinden dolayı “teceddüd-i infi'âl, istîlâ-yı hâl edip bi'l-ıztırâr rızâ-yı kazâ-yı Kakhâr 'akabinde şeyhü'l-islâm efendi tarafından imtihân-ı müderrisîn-i kirâm tenbîh ü i'lâm olunduğundan ilhâh u ibrâm-ı hayr-hâhân-ı ahbâb-ı şîrîn-kelâm ile [12] dâhil-i dârü'l-mihen-i imtihân oldukça

Siyemâ bâğ-ı hadîs-i Ahmed'in nahli idi
Yek-be-yek dest-i kerâmetle olup hil'at-güzîn

Eyleyüp habs-i nefes gavvâs-ı bahr-i Lâ-yezâl
Buldı dürr-i vaslı irdi asla fer'inden emîn

Asdikâdan pençe-yi şîr-i ecel dür eyledi
Ola Sıddîk'in karîni şîr-i Hak'la hem-nişîn

Peyk-i vahdet sırr-ı pâkinden okur târîhini
Oldı lâhûta revân Allâh deyüp rûh-ı Emîn
Fî-sene 1158

²⁷ *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varaka.

²⁸ Arz ettim efendime bütün taleplerimi,
İsterse ihya eder, isterse helak eder beni.

tahallüf-i merâm bir vech ile dahi tekdîr ü nâ-kâm eyledi.”²⁹ Bu imtihân, es-Seyyid Murtazâ Efendi'nin³⁰ zamân-ı meşîhatinde icrâ olundu. ‘Adem-i muvaffakiyyet, Müstakîmzâde’yi pek ziyâde müte’essir etti. Hattâ *Devha-yı Meşâyih*’ta Murtazâ Efendi'nin terceme-yi hâlinde “... İmtihân evvelinde bu fakîr-i mehîn

İzâ nâzertehüm lem telka minhüm

Sivâ harfeyni lime lime lâ tüsellem³¹

إذا ناظرتهم لم تلق منهم

سوى حرفين لم لا تسلم

siyâkında mihân-ı ye’s ü hirmân ve mihnet-bîn olmuş idim. *Ve mâ yümsik felâ mürsile lehu.*³² (وما يمسك فلا مرسل له)³³

Dîvân-ı Hazret-i ‘Alî Şerhi’nde³⁴ “Târîh-i itmâm-ı şerhinden yirmi iki sâl mukaddem sûre-yi Fâtır evâ’ilinde *hel min hâlıkın gayru’llâhi*³⁵ (هل من خالق غير الله) kerîmesinden tederîs imtihânında bu tahkîk siyâkında *bi-gayr-ı silâkîn*in zebh olunduğumda zâhir ü bâtınımдан *felillâhi’l-hamdü ve’l-minne*³⁶ (فله الحمد والمنه) taleb ü ârzûsu dahi münselib olmuş idi. ‘*Lede’l-ımtihâni yükremü’r-raculü yühânü*’³⁷ (لدى الامتحان يكرم الرجل اويهان) diyor.

Hülâsatü’l-Hediyye ‘unvânlı eserindeki beyânâtı ise te’essür ve infi’âlinin en belîğ tercümânıdır:

Vaktâ ki Şeyhü’l-islâm Seyyid Murtazâ Efendi’nin medrese imtihânına pederim ve ceddîm tarîkı olmakla pederim rihletinden çend mâh mürûrunda ibrâm-ı ehibbâ ile dâhil oldum. Bitevfikillâhi te’âlâ ba’de edâ’i’l-merâm hıffet-i lihyemizi bahâne ve bizi inâle-yi matlabtan mu’âmele-yi bî-kesâne ile dâr eyledikte hükm-i şebâb ve kemâl-i meyl ü inkibâb ile Hazret-i Sivasî [‘Abdü’l-mecîd Sivasî] ve Cenâb-ı Nûrî [‘Abdü’l-ehad Nûrî] Efendilerin türbelerini beher cum’a seheri ramazân u ‘ıyd ve sayfu şitâ ve ba’id demeyip

²⁹ *Kânûnu’l-Edeb Tercemesi*’nin başındaki varaka.

³⁰ Şeyhü’l-islâm Seyyid Feyzullâh Efendi’nin oğludur. 1106’da doğdu. Müderris olup devre-yi mu’tâdeyi itmâm etti. 1154’te İstanbul kâdîsı, 1160’da Anadolu kâdî’skeri, 1164’de şeyhü’l-islâm oldu. Ma’lûl ve eyyâm-ı resmîyyede huzûru müşkil olduğundan 1168’de ‘azledildi. 1171’de vefât etti. Hazret-i Hâlid Türbesi hâricinde vâlidesinin civâr-ı kabrine defnolundu. Müstakîmzâde “Her tarîkla müteferridâne refât, muhtasaru’l-hâl, yegâne etvâr, her hâleti mülâhazadan ‘ibâret ve her hareketi müntec-i fikr-i salâbet olup arpalıktan nükûl ve ‘adem-i kabûlleri havâss-ı tab’-ı ‘iffet-perverindendir. Miyân-ı akrânda mutasallib ü metîn, muta’assıb-ı fi’d-dîn, ismi gibi merd-i ferd-i zamânî olmuş idi.” diyor.

³¹ Tartıştığın zaman onlarla, duymazsın onlardan,

Şu iki sözün dışında bir şey: “Niçin? Niçin?” Kurtulamazsın onlardan.

³² “Ve neyi tutarsa artık bundan sonra onu salıverecek yoktur.” Fâtır, 2.

³³ Es’ad Efendi Kütüphânesi’nde (2266) numeroda mukayyed *Devha-yı Meşâyih* nüshasının kenârına Müstakîmzâde “Bu âyet-i kerîme, mahall-i imtihândandır.” yazmıştır.

³⁴ [Nüsha-yı matbû’a: sahîfe 568]

³⁵ “Allah’tan başka bir yaratıcı var mı?” Fâtır, 3.

³⁶ Hamd ve minnet sadece Allah’a aittir.

³⁷ Bir kimse, saygınlığı imtihan edildiğinde ya kazanır ya da küçük düşer.

kırk hafta tamâmen ziyâret ü istimdâd edip ba'dehû Hazret-i Hâlid radıya'llâhu 'anh ziyâret olunup 'avdet olunurdu. Kırkinci defada bir tesliyete mütesellî buyurmuşlardır ki iki sene mürûrunda tekrâr eyledikleri imtihânda [13] mümeyyiz, kendi üstâdım şeyhü'l-kurrâ, Şârihu'l-Buhârî Yûsufzâde 'Abdu'llâh Efendi ta'yîn olunup ve bu imtihânımıza gelsün demiş iken dahi varılmayıp ve ondan sonra halefi olan meşâyih-i İslâmiyye hazerâtına dahi bir âhar mâdde zımında bile târîh-i kitâba dek on beş sene olur ki varmaktan mahfûzum. Ma'a-hâzâ ba'zı meşâyih-i İslâmiyye âsâr-ı kalemimize rağbet ederler iken iltifât-ı gâ'ibâne ile iktifâ ederiz. Hemîşe anların ve tarîklarında bulunduğumuz e'izze-yi hâcegânın ve bi'l-hâssa pîrim Hazret-i Hâce Mehmed Emîn cenâbının rûhâniyyet ü himmetlerin bizlerden dâr eylemeye. Âmîn bi'n-nebiyyi'l-emîn ve âlihi'l-âminîn."³⁸

(آمين بالنبي ي الامين و على آله الامنين)

Te'lîfât ile İştigâli

Hıfvet-i lihye bahânesiyle meslek-i tadrîse idhâl edilmemesi, müşarun-ileyhi mâddeten ve ma'nen mutazarrır etti. Çünkü beyne'l-emsâl ihrâz-ı şereften, âbâ vü ecdâdının tarîkını ta'kîbten, bâ-husûs medâr-ı ma'îşetten mahrumiyetini intâc eyledi.

Te'mîn-i ma'îşet için te'lîfâta ve istinsâh-ı âsâra vakf-ı vücûd etti.

Vefâtı ve Medfeni

Evâhir-i 'ömründe Şeyhü'l-islâm Sâlihzâde Mehmed Emîn Efendi³⁹ rü'ûs teklîf eylediyse de itizâr u istinkâf ettiğinden müşarun-ileyh kendüye Bolu sancâğında kâ'in Çığa kazâsı ma'îşetini ber-vech-i te'bîd tevcih ile hakkında icrâ-yi kâ'ide-yi ehl-i nevâzî buyurmuştur.⁴⁰

Müstakîmzâde *Devha-yı Meşâyih*'ta Sâlihzâde'nin terceme-yi hâlinde "Muharrir-i fakîrin âbâ vü ecdâdım tarîki olan tadrîs-i resmî mesleğine idhâl babında istinzâc-ı bâl buyurduklarında kırk sâl mukaddem matlabım olup lâkin el-hâletü hâzihi ömrümün adem-i tahammülü ile isti'fâ eylemiş idim. Bedelinde bir ma'îşeti hakkımda te'bîd buyurup erzel-i 'ömrümde o nân-pâre ile hâlâ sedd-i ramak ve subh u mesâ rûh-ı latîfi yâd olunmak vâcibe-yi zimmetim olmuştur."

³⁸ Emîn olan Peygamber'in ve emîn olan âlinin hürmetine.

³⁹ İmâm-ı Sultânî Topkapılı Sâlih Efendi'nin oğludur. 1117'de doğdu. Müderris ve Selanik, Şam, Medîne-yi Münevvere, 1174'te İstanbul kâdisi, 1184'te Anadolu, 1188'de Rûm İli kâdî'askeri, 1189'da şeyhü'l-islâm oldu. İstîlâ-yı pîrî sebebiyle etrâf u etbâ'ını zabt u rabt edemediğinden on yedi ay sonra 1190'da azl ve Bursa'ya nefyedildi. Otuz gün sonra 1191'de vefât etti. Hazret-i Emîn civârına defnolundu. Müstakîmzâde "Min'am-ı kadrân, mükerrerem-i bî-imtinân, tarîk-ı hâcegâna müntesib, 'âmme-yi fukarâya şefik u muhibb, safvet ü hulûsu müttefak, celîlü'l-himem, cemîlü's-şeyem, lisân u cenâni yeksân bir zât-ı 'âlî-şân idi." diyor. Et'ime-yi nefiseye mâ'il idi. Dâ'iresinde tabh olunan et'ime, başka dâ'irelerde çıkmazdı. Gözlük kullandığından (Câmgöz) kendine lakab olmuş idi. Mühründe "Dâ'im emân-ı Hak'da Mehmed Emîn ola" mısra'ı menkûş idi.

⁴⁰ [Cevdet Paşa Târîhi: cild 4 sahîfe 237]

[14] *Ve Tuhfe-yi Hattâtîn*'in ta'lik-nüvisâna mahsûs kısmında “Bu fakîre bir medâr-ı ma'îşet kerem ü 'inâyet buyurmuşlardır. Hak te'âlâ mazhar-ı tecellî-yi ilâhî eyleye, âmîn.” diyor.

Vefâtına kadar müddet-i medîde hasta olduğu vesâ'ik-i âtiyeden anlaşılıyor.

'Akâdetü's-Sûfiyye'nin hâtimesinde 1201 senesi 'ıyd-ı adhâ gecesi eser-i mezkûru itmâm eylediğinden bahsettiği sırada “... Ene bi'l-'ileli'l-fehîmeti mübtelâ'ün menkûsun ve fi hücreti dârî mahrûsun ve 'an huzûri'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati mahbûsun ve 'an esbâbi'l-halâsi li-ülfeti'l- hullânî'l-hullesi me'yûsun. Min 'ileli ta'accebû bel nekâheti 'acebün. Ve hüve'l-me'lûfu bi-vahşeti'l-firâk el-mürtecî likâ'ehu te'âlâ bi'l-eşvâki.”⁴¹ (أنا بالعلل الفخيمة مبتلاء منكوس وفي حجرة داري) محروس و عن حضور الجمعة والجماعات محبوبس و عن اسباب الخلاص لالفة الخلان الخالص مايوس من عللى تعجبوا بل نقاهتى عجب و هوالمالوف بو حشة الفراق المرتجى لقائه تعالى بالاشواق)

Ve Müftî-yi Dımişk Seyyid Mehmed Halîl'in eserine evâhir-i muharrem 1202'de yazdığı takrîzde “el-mahbûsu 'an edâ'i salâti'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati, el-melmûsu bi-envâ'i'l-'ilel el-mûce'âti...”⁴²

(المحبوس عن اداء صلاة الجمعة و الجماعات الملموس بانواع العلل الموجعات ...)

Ve Çiçekçizâde Seyyid Mehmed Tâhir Efendi'nin “el-Kıstâsü'l-Müstakîm” şerhine Receb 1202'de yazdığı takrîzde “el-Kâmilu fi'n-nuksâni el-kâsıru fi ubûdiyyeti'r-Rahmâni el-mahbûsu 'an edâ'i salâti'l-cumu'ati ve'l-cemâ'ati vel-me'yûsu bi'l-'ileli 'an ikmâli icrâ'i sâ'iri'l-me'mûrâti eş-Şeyh Sa'dü'd-dîn...”⁴³ (الكامل فى النقصان القاصر فى عبودية الرحمن المحبوس عن اداء صلاة الجمعة و الجماعات ... (والمايوس بالعلل عن اكمال اجراء سائر الامورات الشيخ سعد الدين ...) diyor.⁴⁴

Vird-i zebânı olan⁴⁵ “Tevekkeltü 'ale'l-Hayyi'l-Kayyûm”un

(توكلت على الحي القيوم) 'aded-i hurûfunca 1202 Şevvâlinin 22'nci⁴⁶ pazar günü vefât etti. Akrabâsından Eyyûb Câmî'i Vâ'izi Yahyâzâde [15] Şeyh Mehmed

⁴¹ Ben büyük hastalıklara mübtelâ oldum. Evimin odasında korunuyorum. Cuma namazından ve cemâatle kılınan namazlardan engellendim. Samimi dostlarımla ülfet için kurtuluş sebeplerinden ümitsizim. Benim hastalıklarına hayret ediyorlar; hâlbuki iyileşmem tuhafır. O, ayrılığın yalnızlığıyla alışkın hâle gelmiştir ve şevkle yüce Allâh'a kavuşmayı ümit ediyor.

⁴² Cuma namazından ve cemaatle kılınan namazlardan engellendi ve acı veren türlü türlü hastalıklara düçar oldu.

⁴³ Noksanlıkta kâmil olan ve Rahmân olan Allâh'a ibadette yetersiz kalan, cuma namazını ve cemâatle kılınan namazları edâ etmekten engellenmiş, hastalıklar sebebiyle diğer emredilen şeyleri yerine getirmekten ümidini kesmiş Şeyh Sadeddîn ...

⁴⁴ Garîb ü hazîn teşâdüflerendir ki şu satırları tebyüz ettiğim esnâda -ta'bîr-i ma'rûf ile- esîr-i firâş-ı ıztırâb idim. Tebyûze mecbûren fâsıla verdikten birkaç sâ'at sonra Operatör Doktor Hüseyin Hakkı Beg tarafından -hazâkat u şefkat ile- vücûd-ı za'îfimde mühim bir 'ameliyye icrâ edildi.

Eylerim Allâh'ıma hamd-i 'azîm

Zâlike takdîru'l-'azîzi'l-hakîm (ذلك تقدير العزيز العليم) “İşte bu, azîz ve alîm olan Allâh'ın takdiridir.” Yâsîn, 38.

⁴⁵ Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde (3182) numarolu *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin nüsha-yı mübeyyesinin başka yazılan muhtasar terceme-yi hâli.

⁴⁶ Mezkûr *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başına, Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed ve Müstakîmzâde'nin hattıyla muharrem *Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî*'nin cild-i evveline yazılan muhtasar terceme-yi hâlinde, *Mecelletü'n-Nisâb*'ın ilk sahifesinde, Pertev Paşa Kütüphanesi'nde (427) numarolu *Ükûdu'l-Lü'lü'yye*'nin kenârında, Müstakîmzâde'nin ehibbâsından Hattât İbrâhîm Tâhir Efendi tarafından istinsâh edilen *Tuhfe-yi Hattâtîn* nüshasının nihâyetine 'ilâve olunan fıkrada (22 Şevvâl) gösterilmiş ve Dârü'l-fünûn Kütüphanesi'nde (7428) numarolu mecmû'adaki *Silsile-yi*

Sa'dü'd-dîn Efendi imâmet ederek Fâtih Câmi'-i Şerifi'nde "cem'iyet-i kübrâ ile"⁴⁷ cenâze namâzı edâ ve Zeyrek kurbunda sadr-ı esbak Pîrî Mehmed Paşa'nın eser-i hayrî olan Soğukkuyu Câmi'i makberesinde⁴⁸ mürşidi Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'nin ayak ucuna defn olundu. Kitâbesi:

Âh mine'l-mevt

Allâh subhânehu ve te'âlâ Hazretleri merhûm u mağfûrun-leh tarîk-ı Nakşibendî Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi Hazretleri'nin hulefâsından 'ilmen ve tarîkan ve sinnen Şeyh Müstakîmzâde Süleymân Sa'de'd-dîn Efendi'nin rûhu için 'âmmeten cemî'an mü'minîn ve mü'minât için el-fâtîha.

23 Şevvâl 1202⁴⁹

Ahlâkı

[16] Bir hânedân-ı 'ilmin necl-i nebîli olan Müstakîmzâde Süleymân Sadü'd-dîn Efendi, "Mehdden lahde kadar taleb-i 'ilm ediniz." emrine itâ'atle yetmiş bir senelik hayâtında bilâ-fâsıla tahassul ve neşr-i ma'rifet etti. Bir silsile-yi mesâîf teşkîl eden hayât-ı pâkizesinin her devresinde 'ilimden başka şeyle meşgûl olmadı. Dem-i sabâvetinde vâlid-i fâzılının rahle-yi 'irfânında bed' ettiği 'ilmi, tâbûta girerken hatmetti. Mâddî ve ma'nevî bütün ezvâkı 'ilimde buldu.

Nakşibendiyye Risâlesi'nin -Tâhir Efendizâde 'Abdu'llâh 'Âtîf kalemiyle 1238'de yazılan nüshasının nihâyetinde de "riyâzet-keş-i perhîz-i pür-zehr-i âlâyîş ve lezâ'iz-i ekl ü şürbten sıyâm üzere 'tevekkeltü 'ale'l-Hayyil-Kayyûm / 1202' (توكلت على الحي القيوم) târîhi Şevvâlinin yigirmi ikinci rûz-ı dilsûz-ı pür-dehşetinde sinîn-i sinleri yetmiş seneden ziyâde iken 'âzim-i dârü's-selâm ..." denilmiştir. Hâlbuki kitâbe-yi seng-i mezârında (22 Şevvâl) târîhi mahkûktur. Es'ad Efendi Kütüphânesi'nde 'Atâzâde Lebîbâ Târîhi'nde "1202 Şevvâlinin ...nci pazar irtesi günü" sûretinde muharrerdir.

⁴⁷ ['Atâzâde Lebîbâ Târîhi: sahîfe 99] Târîh-i Lebîbâ 1198 Recebinden 1204 Reb'ü'l-evveline kadar tevcihât-ı resmiyye ve vakâyi-i cüz'iyeyi hâvîdir. Mukaddemesi yoktur. Mü'ellifin ismi, kitâbın başına işâret edilmiştir.

⁴⁸ Müstakîmzâde Envâru'd-Diyâr biHimâyeti'l-Âbâr nâmındaki risâlesinin nihâyetinde İstanbul sularına 'â'id makâlede so'uk kuyudan bahsederken der ki: "Şeyhü'l-islâm Zenbilli 'Alî Efendi'nin birâderzâdesi olan siddîkiyyu'n-neseb sadr-ı esbak-ı ehabb Pîrî Mehmed Paşa-yı Karamanî'ye temlîk-i sultânî vukû'uyla fevkında medrese ve câmi'-i şerîf ve kendine bir sarây-ı latîf binâ ve evlâdına tevliyeti şart eyleyip hâlâ nesl-i celîli yedlerinde. Edâmu'llâhu te'âlâ. (ادم الله تعالى) Ve medreseye muttasıl mezâristânda kibâr-ı eslâftan Lugat-ı Şâhidî şârihi silsile-yi nesl-i sadr-ı mezbûrdan Şeyhî Mehmed Beg Efendi ve pederi 'Abdü'l-bâkî Beg ve ana karîb pîr-i fânî-yi dil-âgâh, pîr-i perver-i ehlu'llâh, sâlik ve meslek-i tarîka-yı Bekriyye Tokadî Hâce Mehmed Emîn kudîse sırruhu'l-metîn cenâbının mezâr-ı pür-envârı dahi vâkı' olmuştur. Revvahu'llâhu ervâhahüm. (روح الله ارواحهم)"

⁴⁹ Müstakîmzâde gibi bir fâzıl-ı kâmilin mezâr taşına böyle sebk u rabttan 'ârî sözler yazılmasına ta'accüb olunur. Bu sözler Bâkî ve Hâkânî merhûmların kabirlerine nakş olunan kitâbeleri ihtâr ediyor. Milletten tenvîr-i ezhânına ve tehzîb-i lisânına çalışan zevât-ı fâzılının mezârlarına -teşvîş-i ezhân ve tehvîş-i lisân edecek- sözler yazmak, zevât-ı müşârun-ileyhimin hüdemat-ı 'ilmiyelerine karşı gâlibâ nişâne-yi şükran 'addedilmektedir.

"Ben nasıl etmem ta'accüb yârîmin yârânına"

Mezâr taşının fotoğrafisini ihdâ ve suver-i sâ'ire ile de ibrâz-ı mu'âvenet eden Sefîne-yi Evliyâ mü'ellifi İstanbul Rûsûmât Baş Müdriyyeti'nden mütekâ'id fazîlet-mendân-ı milletten Hüseyin Vassâf Beg'in nâmını hürmetle yâd ederim.

Havâyic-i zarûriyyeyi mümkün mertebe tedârük edebilecek kadar cüz'î bir meblağla iktifâ ederek istihsâl-i servet ve te'mîn-i refâhet sevdâsına düşmedi. Ta'bîr-i hakîkî ile 'ilme 'ilim için vakf-ı vücûd eyledi.

'Ulûm-ı mürettebeyi tahsîl ettikten sonra âbâ vu ecdâdının irsine ittibâ'en tadrîs imtihânına dâhil olup da Şeyhü'l-islâm Murtaazâ Efendi tarafından "hiffet-i lihye" bahânesiyle neyl-i matlabtan mahrûm edilmesi üzerine o kadar mükedder ü me'yûs oldu ki bu mahrûmiyeti "bi-gayrı sikkîn zebh" olunmak derecesinde fecî' addetti.

İmtihânda isbât-ı liyâkat eden bir zâtı, hiffet-i lihye vesîlesiyle -eyyâm-ı sabâvetinden beri hazırlandığı- bir meslekten, hem de esbâb-ı ma'îşetten mahrûm etmek o kadar garîb bir harekettir ki 'akl u mantık mebhût olur. Murtaazâ Efendi'nin

Yek ser-i mû ger şüdfî dîn be-mehâsin dürüst

Kûs-ı velâyet zedî teys-i tavîlü'l-lihye⁵⁰

يك سر موكرشدى دىي بمحاسن درست

كوس ولايت زدى تيس طويل اللحى

me'âl-i hakîkat-âmîzinden gâfil, yâhud müteğâfil bulunması mûcib-i istiğrâbtır.

Bununla berâber Murtaazâ Efendi "Nifâk etmişler ammâ ma'nevî himmet buyurmuşlar." fehvâsınca Müstakîmzâde'yi rü'ûs-ı tadrîsten mahrûm etmekle min-cihetin 'âlem-i 'ilme hıdmet etti. Zîrâ Müstakîmzâde, sâye-yi rü'ûsta medresede okutacağı derslerden -ki sudûrda kalıp sutûra intikâl etmemesi muhtemel, belki muhakkak idi- daha mühim ve nâfi' ve sahîfe-yi 'âlemde sâbit eserler vücûda getirmeye vakit buldu. Rü'ûsa nâ'il olamaması, kendini [17] ma'nen fevka'r-rü'ûs bir mertebeye nâ'il eyledi ki müşârun-ileyh -hiffet-i lihye vesîle-yi 'acîbesiyle- kendine gadr edenlerden, te'lîfât-ı nâfi'aya hasr-ı hayât ve o sâyede nâmını ihyâ etmek sûretiyle ma'nen intikâm aldı denilebilir.

Müstakîmzâde'nin 'umûm-ı âsârı -zamânına göre- vâsi' bir 'ilmin, nâmütenâhî bir gayretin mahsûl-i güzînidir ki ma'lûl, bâ-husûs fakîr olduğu hâlde vesâ'it-i müte'addide ve mükemmeleye ve tetebbu'ât u tedkîkât-ı 'amîkaya mütevakkıf olan büyük-küçük yüzden mütecâviz eser-i nâfi'î nasıl vücûda getirdiğine ta'accüb etmemek kâbil değildir.

Te'lîf ü terceme ettiği bunca eserden başka istinsâh u tashîh eylediği nüsh-ı kesîreyi nazar-ı dikkate aldıkça kesret ü kıymet-i âsâr ile -ba'zı emsâl-i fâzılası gibi- ma'ârif-i milliyemizin mâ-bihî'l-iftihârı olan bu fâzıl-ı 'âlî-kadri -ta'bîr câ'iz ise- 'ilm makinesi 'addetmek lâzım gelir.

Ba'zı resâ'ilini ihtivâ eden iki mecmû'aya⁵¹ yazılan gâyet muhtasar terceme-yi hâlinde beyân olunduğu vech ile "me'vâ-yı dîrîn ve 'iffethâne-yi pîşînde halvet-güzîn-i peygûle-yi ârâm ve seccâde-yi ta'abbüdde subh u şâm pâ-ber-cây-ı kıyâm" iken "unfuvân-ı şebâbından evân-ı sinn-i vukûf u şeyhûhetine müntehî olunca nakd-i vakt-i 'ömr-i 'azîzini tahrîren ve takrîren

⁵⁰ Eğer din, azıcık bıyık ve sakal ile doğru ve sağlam olsaydı; velilik ve dervişlik davuluna sakalı uzun olan keçi vururdu.

⁵¹ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı resâ'ilin başında ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'anın nihâyetinde münderictir.

neşr-i 'ulûm-ı zâhiriyye vü bâtiniyye"ye sarf eylemesi ve "riyâzet-i şâkka ile meşhûr"⁵² ve

Külbe-yi hüzn içinde kaldı hazîn

Hem-demi gussa hem-nişîni enîn

me'âline mâsadak olduğu hâlde mesâ'il-i şettâdan bâhis niçe âsâr-ı nâfi'a te'lif ü terceme etmesi, himmet-i 'âliye erbâbının ser-âmedânından olduğuna delîl-i celîldir.⁵³

Âsârında hıdemât-ı 'ilmiyyesine dâ'ir -sâ'ika-yı tevâzu' ile- bast-ı makâl eylemediği için hangi zevâta hangi 'ulûmu tadrîs ettiği ma'lûm değildir. Yalnız Rûm İli kuzâtından [18] Hattât Şehrî Ahmed Resmî,⁵⁴ tahvîl kalemi kâtiblerinden Mehmed Sâlih Şem'î,⁵⁵ yeniçeri kalemi kâtiblerinden Na'leynîzâde Seyyid Mehmed Nesîb,⁵⁶ dîvân-ı hâkânî küttâbından Serheng Mustafâzâde Mehmed Sâlih⁵⁷ Efendilerin terceme-yi hâllerinde

"Bu fakîrin ba'zı dersimize dahi tenezzül eylemiş idi."

"Abd-i kem-vâyenin halka-yı ifâde ve himâyesini niçe zamân iltizâm eylemiş idi."

"Sâ'ir fuhûlden ve bu gûşegîr humûlden dahi telemmüz ile hal'-ı na'leyn-i cehl edenlerdendir."

"Bu bende-yi müstemendin hıdmetine dilbend ve dâ'ire-yi ta'lîm-i 'âcizâne ve terbiye-yi fakîrânemize tenezzül ile nev-be-nev müstefiz ve hissemend olduğu eyyâm ..."

kabîlinden birkaç söz görülüyor.

Kâşki iltizâm-ı tevâzu' etmeyip de Menâkıb-ı Hünerverân sâhibi Mustafâ 'Âlî Efendi merhûm gibi her eserinde her vesîle ile kendinden -fakat münâsib sûrette- bahs eyleseydi hâ'iz-i ehemmiyet olan şahs-ı muhteremine ve yetiştirdiği erbâb-ı kemâle dâ'ir ma'lûmât-ı mufassala istihsâl ederdik.

Müşârun-ileyh, mâdâme'l-'ömr te'ehhül etmedi. Hattâ Mürşidü'l-Müte'ehillîn'de:⁵⁸

"Mütercim-i fakîr hafazahu'l-Hafîzu fî-tarîkati's-şer'î'ati min külli taksîrin⁵⁹

(حفظه الحفيظ في طريقة الشريعة من كل تقصير) dahi bu sene-yi cedîde-yi seb'inde⁶⁰ tekmîl-i erba'în eylemeye karîb olmuş idim. İlâ-hâzihi'l-ân vehâmetini tefekkür ve

⁵² Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî'nin baş tarafına yazılan muhtasar terceme-yi hâli.

⁵³ Yukarıda işâret edildiği üzere Müstakîmzâde, 'Akîdetü's-Sûfiyye nâmındaki eserinin hâtimesinde envâ'-ı 'ilel sebebiyle hüccresinde mahbûs ve ülfet-i yârândan me'yûs olduğu hâlde eser-i mezkûru itmâm ettiğini söylüyor.

⁵⁴ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁵ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁶ [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 87, 458, 459]

⁵⁷ [Şerh-i Evrâd-ı Süheylî mukaddemesi]

⁵⁸ [Dârü'l-fünûn Kütüphanesi numero: 7257 sahîfe 174]

⁵⁹ Şeriat yolunda her türlü kusurdan, eksikten onu koruyucu olan Allâh korusun.

⁶⁰ 1170 senesi.

selâmetini tezekkür üzere imrâr-ı zamân edip te'ehhül ü tezevvüce bi't-tab' meyelân-ı nümâyân olmadı. *Sehhil emrehu'l-Müste'ânu.*⁶¹ (سهل امره المستعان)

Ve Dîvân-ı Hazret-i 'Alî Şerhi'nde:⁶²

“Bu târîhlere dek⁶³ servet-i tab'at ve servet-i beşeriyet, kânûn-ı nefsâniyyette muntafi ve mürtekibâttan perhîz ile olduğum hâne-yi bî-minnette ferîd ü vahîd mazhar-ı lutf-ı Hafî olmaktayım. Kaldı ki fezâ'il-i izdivâc, 'abd-i fakîrde olan mevânî'den ekaldır.”

diyor.

“Vehâmetini tefekkür ve selâmetini tezekkür” ile gâ'ile-yi â'ileden âzâde olması da birçok mühim ve müfid eser vücûda getirmesinin 'avâmil-i hakîkiyyesinden 'addolunabilir.

[19] Müşârun-ileyhin silsile-yi nesebi kendinde münkatı' oldu. Fakat, - hatt-ı destiyle muharrer- bir mecmû'a-yı kıymetdâra⁶⁴ “Derler ki insânın nâmı, nesliyle bâkî kalır ve nesli olmayan için nâm yoktur. Ben de onlara derim ki benim neslim, bedâyi'-i hikmetimdir. Neslimiz yoksa bedâyi'-i hikmetimizle mütesellî oluruz.” me'âlinde bir kıt'a-yı 'Arabiyye⁶⁵ kayd etmiştir ki tamâmiyle mu'arrif-i hâlidir.

Zîrâ müşkilât-ı gûnâgûn içinde ortaya koyduğu âsâr-ı 'adîde, en hayırlı evlâd u ahfâd derecesinde nâm-ı cemîlini ebediyyen hayr ile yâd ettirmeye kâfidir.

Şekli

Müstakîmzâde, tavîlü'l-kâme, haffü'l-lihye, za'îfü'l-bünye,⁶⁶ 'âlî-cenâb ve şedîdü'l-infi'âl idi. Yukarıda söylendiği vech ile rü'ûs-ı tederîsten mahrûmiyyet, kendini o kadar müte'essir ü münfa'il etti ki -evvelkinden iki sene sonra icrâ olunan- imtihânda, üstâdı 'Abdu'llâh Efendi mümeyyiz olduğu hâlde şeyhü'l-

⁶¹ Kendisinden yardım istenen Allâh onun işini kolaylaştırsın.

⁶² [Nüsah-ı matbû'a: sahîfe 542]

⁶³ Dîvânın târîh-i şerhi olan 1186'dır.

⁶⁴ Es'ad Efendi Kütüphanesi: *Mecmû'a-yı Müstakîmzâde* numero (3756 sahîfe 90)

⁶⁵ Yekûlûne zikru'l-mer'i yebkâ binleslihi

Ve leyse lehu zikrûn izâ lem yekûn neslû

Fekultu lehüm neslî bedâyi'u hikmetî

Fe in fâtenâ neslun fe innâ bihâ neslû

يَقُولُونَ ذَكَرَ الْمَرْءِ يَبْقَىٰ بِنَسْلِهِ
وَلَيْسَ لَهُ ذِكْرٌ إِذَا لَمْ يَكُنْ نَسْلُو
فَقُلْتُ لَهُمْ نَسْلِي بَدَائِعِ حِكْمَتِي
فَإِنْ فَاتَنَا نَسْلٌ فَأَنَا بِهَا نَسْلُو

⁶⁶ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı res'ilde ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'ada münderic terceme-yi hâli.

“Bu fakîr gibi haffü'l-lihye, nahîfü'l-bünye

Bu fakîr gibi lihyesi haffî ve rûhu hafîf” [Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 388 ve 296]

[Tuhfe-yi Hattâtîn: sahîfe 383]de Sultân Ahmed-i Sâlis'in oğlu Şehzâde Sultân Mehmed'in terceme-yi hâlinde kendi sarığından şu sûretle bahsediyor: “Birâder-i mihterleri -hem-nâmı olduğum Sultân Süleymân ile ikisi henüz efendilerden iken rihletleri münâsebetiyle ser-i sanduklarına bu fakîrin kadîmden beri mu'tâdim olan 'imâme gibi destâr-ı sûfiyâne vaz' olunmuştur.

islâm Murtazâ Efendi tarafından imtihâna gelmesi için vâkı' olan da'vete icâbet eylemedi. Hâdise-yi mahrûmiyetten sonra meşihat-i İslâmiyye makâmına gelen zevâta da hiçbir sûretle mürâca'atta bulunmadı. Hattâ şeyhü'l-islâm efendiler "âsâr-ı kalemiyyesine rağbet" ederlerken "ülfet-i gâ'ibâne ile iktifâ ederek" semtlerine uğramadı.

Bu hâller, müşârun-ileyhin 'izzet-i nefsinin muhâfaza eden bir merd-i 'âlî-cenâb olduğuna şehâdet eder. Binâ'en 'aleyh her vech ile şâyân-ı takdîr ü tebci'dir.

[20] Hutâm-ı dünyâ için nefsinin tezlîl ve halka tekâpû etmemek şüphe yok ki bir hareket-i fâzıladır. Fakat bir şeyhü'l-islâmın hatâsından mütevellid infî'âlî onun, ahlâkına da intikâl ettirmek biraz fazladır. İnfî'âl, Murtazâ Efendi'nin infisâliyle berâber zâ'il olsaydı derd-i ma'îşetten ve onun netîce-yi tabî'iyyesi olan gumûm u humûmdan âzâde olurdu da belki daha çok âsâr-ı kıymetdâr vücûda getirebilirdi.

Kânûnu'l-Edeb Tercemesi müsveddesinin nihâyetinde bir sahîfenin kenârına müşârun-ileyh şu sözleri yazmıştır ki ahlâkına ta'alluk etmek i'tibârıyla pek mühimdir:

"İnâyet-kârım efendim, iki mâddeden haz eylemediğim sebepten mezâkım değildir. Biri imtinân ve biri intizâr. La'net be-her dü. Hak te'âlâ masûn eyleye, âmîn."

İmtinân u intizâra tahammül edemediğindendir ki fakr u fâkaya tahammül eyledi. Herkesten, her şeyden kat'-ı emel ile ihtiyâr-ı inzivâyaya mecbûr oldu. Bu sûretle -zâhiren- nefsinin mutazarrır, fakat niçe âsâr-ı müfide ile ahlâfını müstefid ü müteşekkiri etti.

Nef'-i nâs ile hayru'n-nâs olmak için "*Terk-i kâm-ı hod giriftem tâ berâyed kâm-ı dost*"⁶⁷ (ترك كام خود كرفتم تا بر آيد كام دوست) mısra'ının tazammun ettiği fedâkârlığı fi'len ibrâz etmekten başka çâre yoktur. Âsârıyla sâbittir ki Müstakîmzâde, fi'len terk-i kâm ve nef'-i nâsa ikdâm ile bi-hakkın hayru'n-nâs olanlardandır.

Süleymân Fâ'ik Efendi'nin Beyânâtı

Ta'nezenlikte fâ'ikü'l-akrân olan Süleymân Fâ'ik Efendi⁶⁸ -pek meşhûr, lâkin nüshası nâdir olan- mecmû'asında Müstakîmzâde'yi ni'met-i nâşinâslıkla ithâm etmektedir. İfâdâtını 'aynen nakl ediyorum:

"Müstakîmzâde Süleymân Efendi ki vilâdeti 1131, vefâtı 1202'dir. Evkâtı fakr u zarûretle mürûr ve ayaklarında nîkrîs 'illeti zuhûr edip çok zamân kibâra ba'zı kütüb ü resâ'il yazmaya ta'ayyün ile ma'lûmâtlı âdem olmakla, sagîr ü kebîr elliye karîb mü'ellefâta muvaffak olmuştur. Şi'r ü inşâsı şâyân-

⁶⁷ Dostun isteğinin olması için kendi muradımdan ferâgat ettim.

⁶⁸ Tunuslu 'Abdu'llâhzâde Kıbrıs muhassılı Hâfız Ağa'nın oğludur. Babası muhassıl iken 1198'de Sakız'da doğdu. Biraz tahsil-i 'ilm ettikten sonra Sadâret Mektûbu Odası'na dâhil olarak tedricen terakî eyledi. Sadâret mektupçuluğunda, mâliye tezkireciliğinde, eshâm mukâta'acılığında, Anadolu, Harameyn, Cezîre muhâsebeciliklerinde, Rûznâmçe-yi Evvel mansıbında, Cerîde Nâzırlığı'nda ve sâ'ir hizmetlerde bulundu. 1254'te vefât etti. *Sefînetü'r-Rü'esâ'*'yi tezyîl eyledi. Şâ'irdir. İsmi ve mecmû'ası, şahsından daha meşhûrdur.

ı tahsîn değildir. Her neyse kendisi kâbiliyetlice kimesne olup imtihâna da girmiş iken [21] rü'ûs verilmeyip bunca nâ-be-câ kimseler müderris olmuş iken tarîkı 'uzmâsından bir kimesne bu âdemiñ ne kâbiliyetine ve ne de ced-be-ced 'ulemâzâdeliğine i'tibâr ile tarîk-ı 'ilmîden tadrîs şöyle dursun cihet-i 'ilmiyyeden ber-ramak edecek bir ednâ cihet dahi vermediler. Nihâyet re'îs ü kethudâ ve defterdâr mansıplarında tekrâr ile Mekke-yi Mükerrerme'de vefât eden Seyyid Feyzu'llâh Efendi⁶⁹ evâ'il-i hâlinde Müstakîmzâde'nin sâkin olduğu Şehremîni semtinde mukîm olmak münâsebetiyle hâline vâkıf olmakla riyâsetinde şeyhü'l-islâm bulunan "Câmgöz" demekle mukalleb Topkapulu Sâlihzâde Emîn Efendi'ye söyleyip şehriyye 50 kurûş bir mâ'îşet teb'îd ettirmiş ve meydân-ı ehl-i perverîde taş dikmiştir. Müstakîmzâde'ye lâyık olan efendi-yi mûmâ-ileyhin bu âdemiyyetini bilip takrîran ve tahrîran şükrünü edâ etmek iken efendinin oğluna bir lhye târihi ki nesren hatt-ı şerîf / 1199 (خط شريف ۱۱۹۹) 'ibâresidir, ondan mâ'adâ müellefâtında harf yazmayıp Ravzatu'l-Meşâyih⁷⁰ ve Silsiletü'l-Hattâtîn⁷¹ ve sâ'ir eserlerinde Topkapulu bana tarîkımdan ferâğım mukâbelesinde te'bîd-i mâ'îşet virdi diyü zikr u senâ ider. "Sağ olsa da şuna desem ki, sen mâ'îşetten kırk sene evvel imtihâna girmişsin, müderris olamamışsın. Sonra nîkrîsten muk'âd olmuşsun ve çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın. O müddet için de sana tarîkın 'uzmâsında kimesne merhamet edip yüzüne bakmamış. Kırk sene 'ömrün fakr ile geçmiş. İşte cümlemiz biliriz ki⁷² sana mâ'îşeti Feyzu'llâh Efendi yaptı. Onu senâ etmeyip Sâlihzâde'yi senâ etmek niçün olsun? Bunun sebebi bu tarîk-ı 'ulemâda olanlar tarîk-ı hâcegânîde olanları çekemeyip onlardan kendilerine bir 'inâyet olsa da ketmederler. Yine tarîkları ricâline 'addederler. Hattâ ba'zı ferzâne 'ukalâsı tarîkları ricâline 'uzmâsı sâyesinde metâlib-i dünyeviyyelerini tahsîl edemeyerek tarîk-ı hâcegânî ricâline mürâca'at ve ekseri dahi izhâr-ı fakr u zarûret ile pâye vü arpalık ve akçe vü boğça misillü tena'umât ile mütena'im olduklarında ebnâ-yı cinslerinden ketm ile veliyyü'n-ni'am efendimiz ve kâdî'asker efendimiz himmet buyurdu diyü tarîkları ricâlini uçururlar. Onlar ise 'inâyet degil meclislerine gelen olur ise onlara kahve içirmekte buhl ederler ve cümlesi hasûd ve bed-ahlâk ve 'âlemin ni'metine hased ederler. Kimesne de bir güzelce su bardağı bulunduğunu istemez le'im âdemler olmakla kimesneye himmet ü 'inâyet etmezler. Müstakîmzâde bu gürûhtan olup ancak ricâl-i Devlet-i

⁶⁹ Mîrî dellâlbaşısı Seyyid Mustafâ Ağa'nın oğludur. 1143'de İstanbul'da Şehremîni semtinde doğdu. Nişancı iken Hicâz'a gidip ba'de'l-hac Şeyh Mahmûd nâmındaki mahalde 20 Zi'l-hicce 1207'de vefât etti.

⁷⁰ Devha-yı Meşâyih

⁷¹ Tuhfe-yi Hattâtîn

⁷² Müstakîmzâde'nin vefâtında Süleymân Fâ'ik Efendi 4 yaşında idi.

‘Aliyye’nin nüfûz u ikbâlini çekemediğinden Feyzî Efendi’nin
‘inâyetini ketm ile Topkapulu’yu uçurmuş.’”

Müstakîmzâde kendi ta‘bîriyle “erzel-i ömründe” Şeyhü’l-islâm Sâlihîzâde Efendi tarafından tahsîs olunan nân-pâreye fi’l-hakîka Seyyid Feyzu’llâh Efendi’nin [22] delâletiyle nâ’il olduysa evvelâ müşârun-ileyhin, sâniyen Sâlihîzâde’nin “subh u mesâ rûh-ı latîfini yâd eylemeyi vecîbe-yi zimmet” ‘addetmeli idi.

Feyzu’llâh Efendi’nin delâlet-i insâniyyet-mendânesine vâkîf olduğu hâlde vazîfe-yi şükr ü minneti edâ etmediyse müstehakk-ı mu‘âhazedir.

Müstakîmzâde gibi salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i ‘ilmiyye ile mevsûf u ma‘rûf olan bir merd-i nezîhin -delâlet-i mürüvvet-kârânesine mazhar olduğu bir zât-ı hayr-hâha karşı vazîfe-yi sipâsi îfâda kusûr etmeyeceği âşikârdır.

Zîrâ o, bilirdi ki münkir-i ni‘met, münkir-i Hakk gibi mat‘ündür. İnkâr-ı ni‘met edenler yâhud ikrâr-ı ni‘met etmeyenler insâniyyete ve insânlara ihânet etmiş olurlar. “Şükr-i ni‘met dahi bir ni‘mettir.” düstûruna ri‘âyetle görülen insâniyyet ve mürüvvet i‘lân edildikçe insânlar, insâniyyet ve mürüvvet münhemik olurlar. Bu sâyede hem insânlar te‘âlî, hem de insâniyyet ta‘ammüm eder. Küfrân-ı ni‘met hâlinde ise za‘f-ı beşer, insâniyyet-perverlere, insâniyyette imsâk edilmesini tavsiye eder.

Müstakîmzâde âsârında -münâsebet geldikçe- gördüğü insâniyyeti söylemekte ihmâl etmiyor. Meselâ *Tuhfe-yi Hattâtîn*’de “veliyy-i ni‘metim” nâmıyla yâd eylediği ‘Osmân Paşazâde Ahmed Râtib Paşa’dan bahsederken “Bu ‘abd-i fakirin tevârîh-i ‘adîdesini kabûl ile bî-kes-nevâz olmuşlardır.” Sadâret mektûpçusu Seyyid Ahmed Sâbit Efendi’nin terceme-yi hâlinde “Vaktimizde mazhar-ı ikrâmı olduğumuz zevât-ı güzîdeden idi.”, Seyyid Vehbî’nin terceme-yi hâlinde “Fenn-i târîhe dâ’ir kendilerden intifâ‘ımız olmuştur.”, Kirişçi Hattât Yahyâ’nın terceme-yi hâlinde “Bu cerîdenin cem‘inde i‘ânet-i külliyyesi olmuştur.” diyor.

“Tevârîh”ini kabûl eden ve “mazhar-ı ikrâmı” olduğunu ve târîhe dâ’ir intifâ‘ ve ma‘lûmâtından istifâde eylediği zâtları zikr ettiği hâlde “erzel-i ‘ömr”ünde “nân-pâre” tahsîsine delâlet ve idâme-yi hayâtına himmet eden bir zât-ı mürüvvet-şî‘ârı kemâl-i şükr ü minnet ile yâd etmemesi müsteb‘addır. Feyzu’llâh Efendi’nin delâlet-i hayr-hâhânesine muttalî‘ olmadığı için nâmını yâd eylemediyse bi’t-tab‘ ma‘zûrdur.

Süleymân Fâ’ik Efendi merhûm, nâmdaş-ı muhteremini ni‘met-nâşinâslıkla ithâm ettiği gibi Seyyid Feyzu’llâh Efendi hakkında da *Sefînetü’r-Rü’esâ Zeyli*’nde şu satırları yazıyor:

[23] “Sûreten ahlâk-ı hamîde ve evzâ’-ı pesendîde ile meşhûr
ve ma‘nen nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet oldukları zebân-zed-i
cumhûrdur.”

Feyzu’llâh Efendi, Müstakîmzâde hakkında ibrâz-ı insâniyyet ettiyse kendinin nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet olması insâniyyetinin kıymetine hâlel veremez. Ammâ Süleymân Fâ’ik Efendi’nin söylediği hasâ’il-i habîse nefsinde mevcûd ise insâniyyetinin nef’ini görememesi tabî‘îdir.

Müstakîmzâde’ye makâlât-ı müteşekkîrâne îrâd etdirmemeye sebep-i mâddî yâhud sebep-i ma‘nevî acabâ o sîret-i münâfîkâne midir?

Yukarıda işâret ettiğim vech ile Süleymân Fâ'ik Efendi mevzu'-ı bahs eylediği zevâtın ekserini bir sûretle zemmetmek i'tiyâdında bulunduğundan Feyzu'llâh Efendi hakkındaki beyânâtını da biraz ihtiyâtla telakkî etmek lâzım gelir.

Efendi, Müstakîmzâde'nin ma'lûmâtlı adam olmakla sagîr ü kebîr elliye karîb mü'ellefâta muvaffak olduğunu söyledikten sonra kendisinin kâbiliyyetlice kimesne olduğundan bahsetmesi pek garîbtir. Elliye karîb mü'ellefâtı olan bir adama ma'lûmâtlı denildiğini müte'âkıben yine o adam hakkında kâbiliyyetli 'unvânı bile çok görülüp kâbiliyyetlice ta'bîri nasıl îrâd olunur? Elli eser vücûda getiren kâbiliyyetlice olursa bir iki eser yazabilen ne olur?

Süleymân Fâ'ik Efendi, Müstakîmzâde'nin “şî'r ü inşâsını şâyân-ı tahsîn” ‘addetmemekte haklı olabilir. Lâkin mebâhis-i mütenevvi'aya dâ'ir muhakkıkâne, müdekkikâne eserler yazan, servet-i 'ilmiyyesinin zekâtını ma'a-ziyâdetin tevzî' eden bir mü'ellif-i kerem-kârdan -sırf şî'r ü inşâyâ sarf-ı hayât eden- meşâhîr-i üdebâ vü şu'arâ derecesinde şî'r ü inşâ istemek muvâfık-ı edeb ü insâf olamaz. Müstakîmzâde'nin ba'zı cümlelerinde ta'kîd ve za'f-ı te'lîf gibi edebî kusûrlar ve kelimeler arasında rabtsızlıklar görülür ve istihrâc-ı ma'nâda ba'zen zahmet çekilir.⁷³

[24] Fakat envâ'-ı meşakkat u mahrûmiyyet içinde -meselâ *Tuhfe-yi Hattâtîn* gibi- mühim bir kâmûs vücûda getirmek, “şî'r ü inşâları şâyân-ı tahsîn” olan üdebâ vü şu'arâ-yı benâmın kârı olmadığını ve -isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş, ta'rîfine mâsadak- yüzlerce hattâtan kat'-ı nazar, üç beş zâtın terceme-yi hâlini bulup yazmakta bi'n-nefs ne mihnetler çektiğimizi te'emmül edince hazret-i mü'ellifin “şî'r ü inşâsının şâyân-ı tahsîn” olmadığından bahsetmek, küfrân-ı ni'met 'addolunur.

Süleymân Fâ'ik Efendi'nin “Çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın.” tarzındaki hitâb-ı 'itâb-âmîzi de sezâvâr-ı ta'accübtür. Kırk sene 'ömrü fakr içinde geçen, “nikrîsten muk'ad olan”, “tarîk-ı 'uzmâsından kimesne merhamet edip yüzüne bakmayan” bir fâzıl-ı vâcibü'l-ihtirâm, hâline merhamet etmeyenlerin yüzüne bakmayanların yüzlerine büzâk-efşân olmak îcâb ederken bir ferd hakkında şakk-ı şukka ve bess-i şekve etmeyerek te'lîfâta hasr-ı evkât eylemesinden dolayı takdîr ü tevkîrde bulunmayıp da “te'lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın” tarzında 'itâba kalkışmak insâf u nasfetin kabûl edebileceği hâllerden değildir.

Fâzıl-ı müşârun-ileyh “te'lîfâta mübâşeret etmeyip de sırtı üstü yatarak tavandaki tahtaları saysa idi Süleymân Efendi, ne diyebilecekti yâhud ne demeye hakkı olacaktı?

Mûmâ-ileyhin -Müstakîmzâde hesâbına- kabâhat olarak sayıp döktüğü 'illetler, killetler ve bîçâre adamın tesâdüf ettiği kadar nâşinâsılıklar, merhametsizlikler arasında “oturduğu yerde te'lîfâta mübâşeret” etmesi, fazîlet-i hulkiyye vü 'ilmiyesinin şahid-i 'âdili olduğu hâlde bu yüzden mu'âhazeye cür'et etmek -Süleymân Efendi'nin 'afvını ricâ ederim- yüzüzlükten ileri gelir.

⁷³ *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de tesâdüf edilecek olan sebk ü rabt hatâları müstensihin dikkatsizliğinden mütevellid olmadığını bu vesîle ile enzâr-ı kârî'ne 'arz ederim. Mü'ellifin tarz-ı ifâdesini nakâ'is-i tahriyyesini, hattâ imlâsını tebdîl ü tashîh etmeye bi't-tab' hakkımız yoktur.

Hele “te’lîfâta mübâşeretten gayrı bir işe yaramamışsın” hitâb-ı hatâ-engîzine ne demeli? Şâyân-ı ‘itâb olan bu hitâbı Müstakîmzâde gibi üzerinde ferd-i âferîdenin zerre kadar hakkı olmayan bir merd-i ‘âlî-cenâba revâ gören Süleymân Fâ’ik Efendi, hazîne-yi milletten münteli‘ olarak bir çok işte bulunduğu hâlde ‘acaba ne işe yaramıştır, gösterebilir mi?

[25] Süleymân Fâ’ik Efendi’nin “tarîk-i ‘ulemâda olanların tarîk-ı hâcegânîde olanları çekemeyip onlardan kendilere bir ‘inâyet olsa da ketm” ettiklerine ve le’îm adamlar olduklarına dâ’ir mesrûdâtıyla Müstakîmzâde’yi de bu “gürûhtan” ‘add ve “ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini çekemediğinden” bahsetmesi de sakâmetten hâlî değildir. Çünkü yukarıda gösterildiği vech ile - Ahmed Râtib Paşa, Ahmed Sâbit Efendi- tarîk-ı ‘ulemâdan değil, ricâl-i devletten oldukları hâlde Müstakîmzâde, onlardan gördüğü en küçük bir iyiliği ketm etmemiştir.

Müstakîmzâde gibi dünyâdan elini ve dilini çeken ve künc-i ‘uzlette - ‘âdetâ ‘ibâdet edercesine- nef-i ‘amma müte’allık âsâr-ı mühimme vü nâfi‘a te’lîfine vakf-ı fikr eden bir Münzevî-yi ‘âlî-menziletin, ârâyiş-i dünyâ ile bir alışverişi kalmamıştır ki “ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini” çekemesin. Nüfûz u ikbâli çekememek, rekabetten ve hırs u hasedden tevellüd eder.

Şeyb u şâb âmedenî bûd u reftenî

Rûz u şebeş küşûden çeşmî u bestenî⁷⁴

Mî’râc-ı bendegî zi-der gayr-ı ser-keşîst

Reften be-ka‘be pâ-y-be-dâmen keşîdenî⁷⁵

شيب و شاب آمدنى بود و رفتنى

روز و شبش کشودن چشمى و بستنى

معراج بندكى زدر غير سر كشيست

رفتن بكعبه پاى بدامن كشيدينى

zemzeme-yi istiğfâr-kârânesiyle kûşe-yi inzivâya çekilen bir merd-i kâni‘in hissiyât-ı rekâbet-kârâneye kapılmasına ve sâ’ika-yı hırs u hasedle âharın nüfûz u ikbâlini çekememesine hükmetmek nasıl kâbil olur? Binâ‘en ‘aleyh Sa’dü’d-dîn Süleymân Efendi’nin ahvâlini, bir de Fâ’ik Süleymân Efendi’nin akvâlini nazar-ı dikkate alan erbâb-ı insâf, ikinci Süleymân’a hitâben

Kâr-ı pâkân-râ kıyâs ez-hod me-gîr⁷⁶

كار پاكان را قياس از خود مكير

demeye mecbûr olurlar.

Müstakîmzâde *şifâ’ü’s-Sadr li’n-Nesli’n-Nûr* nâmındaki eserinin mukaddimesinde kendini

⁷⁴ Yaşlılık ve gençlik gelir ve gider. Gündüz ve gecesi göz açıp kapamaktır.

⁷⁵ Kulluğun mirâci, âsiliğin dışındaki kapıdır. Gece ve gündüzü geç açıp kapatmak kadar.

⁷⁶ Temiz olanların işini, kendi yaptıklarıyla kıyaslama.

(fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

Câmi'u'l-cem'-i sûtûr-ı ta'zîm

'Âsî-yi Hak, mutî'-i nefis-i sakîm

Rehber-i sâlikân-ı râh-ı şeref⁷⁷

Şeyh-i 'ısyân-ı hânkâh-ı telef

Erzelü'l-'ömr pîr-i nâ-bâliğ

Zıkr-i Hak'dan degül dili fârig

Müstakîmzâde-yi güneh-pîrâ

Mağfîret-hâh-ı dergah-ı Mevlâ

tarzında ta'rîf ettiği hâlde bitâne-yi ahvâline vâkîf olanlar “enfâs-ı ma'dûde-yi zindegânîsini zıkr-i kalbîye 'atf ile nâ'il-i sermedî-yi devlet-i ma'neviyye olan 'allâme-yi yegâne ve fehâmeye-yi bî-bahâne, perhîz ü riyâzette dûş-ber-dûş 'ârif-i Bistâmî ve neşr-i fevâiyih ü nezâhet [26] ile etrâf u eknâfta nefha-rîz-i şöhret-i 'Attâr u Câmi'...”⁷⁸ “Yektâ-süvâr-ı meydân-ı hakâyık u ma'ârif ve zînet-tırâz-ı esrâr-ı fûnûn u 'avârif ...”⁷⁹ “Fuzalâdan, 'ulemâdan, sulehâdan, musannifinden...”⁸⁰ “Niçe zamân takrîren ve tahrîren neşr-i 'ulûm-ı nâfi'aya kıyâm üzere iken...”⁸¹ “Mahdûm-ı muvakkar, ekser-i fûnûndan kazâ-yı vatar, nazm u nesrde sâhib-i eser, 'ulûm-ı edebiyye vü 'Arabiyye'de bed'ü'n-nikât kâbiren-'an-kâbir bir fâzıl-ı müstakîmü'z-zât ve sîrî vü ma'nevî cemîlü's-sıfât...”⁸² gibi evsâf-ı âliye ile ta'rîf ü tevkîr ediyorlar.

Hayât u memâtında böyle senâ vu i'lâ edilen ve salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i hulkiyyesi müttfekun-'aleyh olan bir zât-ı 'âlî-kadr hakkında Süleymân Fâ'ik Efendi'nin serd ettiği ithâmât, pür-halel ve nâ-be-mahall 'addolunmak zarûrîdir.

Müstakîmzâde her türlü mükeyyifâtta, hattâ tütün isti'mâlinden⁸³ bile men'-i nefis edecek derecede ibrâz-ı nüzhet eylediği hâlde nefis-i emmârenin îcâbât-ı habîsesinden olan hırs u hased ve küfrân-ı ni'met gibi mesâvîyi irtikâb etmeyeceğini, şeytân-ı racîm de tasdîk eyleyler.

⁷⁷ Burada geçen ve mânâyâ göre “şeref” diye okunan kelime, metinde “سرف” şeklinde geçmektedir.

⁷⁸ Bahâ'e'd-dîn Beg'deki mecmû'a-yı resâ'ilde ve kütüphanemde (296) numarolu mecmû'alarda münderic muhtasar terceme-yi hâli.

⁷⁹ Hamîdiye Kütüphanesi'nde (124) numeroda mukayyed *Mektûbât-ı İmâm Ma'sûmî*'nin birinci cildinin başındaki terceme-yi hâli.

⁸⁰ [‘Atâzâde *Lebibâ Târihi*: sahîfe 99]

⁸¹ Dârü'l-fûnûn Kütüphanesi'nde (7428) numarolu mecmû'adaki *Risâle-yi Nakşibendiyye*'nin hâtimesindeki makâle.

⁸² *Şifâ-yı Şerîf* şârihi İbrâhîm Hanîf Beg'in, *Şerh-i Dîvân-ı Alî*'ye yazdığı takrîz.

⁸³ Müstakîmzâde *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nde tütünden bahsederken “Duhân egerçi hubsî müsellemdir. Lâkin nezleyi kat'ta bu fakîr gibi mübtelâ olmayanlara nef'-i cesîmî görülmüştür.” diyor.

Süleymân Fâ'ik Efendi'ye terettüb eden vazîfe-yi insâniyye, Müstakîmzâde gibi bir “pîr-i ma'ârif-mevfûru”⁸⁴ harîs ü hasûd birtakım cerrârîn-i bed-âyîn ile hem-meşreb farz edip de ‘aleyhinde idâre-yi makâl ve rûhunu rencîde etmek değil, *Şifâ-yı Şerîf* şârih-i kâmilinin [27] dediği gibi “Her vech ile ikrâma şâyân ve tatyîbi müsteclib-i rızâ-yı Mennân”⁸⁵ olan o merd-i ‘âlî-himmeti, mu'âsrîn u ahlâfa karşı kelîmât-ı tayyibe ile i'zâz eylemektir.

Envâ'-ı mevânî' u gumûm içinde vücûda getirdiği âsâr-ı 'ilmiyyeden müstefîz olan bir şükr-güzâr hakîr sıfatıyla mu'âsrîn u ahlâfa i'lân ederim ki Müstakîmzâde merhûm, ma'ârif-mendân-ı millet arasında fazîlet-i 'ilmiyye vü hulkiyye, bâ-husûs kesret ü kıymet-i âsâr ile ma'dûdü'l-emsâl bir mü'ellif-i sâhib-kemâldir.

“İşte o kadardır ol hikâyet

Bâkîsi güzâf-ı bî-nihâyet”

Bursalı Mehmed Tâhir Bey merhûmun, Müstakîmzâde hakkında “*İlmi irfanına gâlib bir zâttır.*”⁸⁶ hükmünü vermesinin, hangi esâsa müstenid olduğunu keşfedemediğimden ihtiyâr-ı sükûtu evlâ gördüm.

Dem-i şebâbından beri müntesib olduğu tarîkat-ı Nakşbendiyye

Derûnî âşinâ ol taşradan bîgâne sansunlar

‘Aceb zîbâ revîşdir ‘âkil ol dîvâne sansunlar

beytinde mezkûr olduğu ihfâ-yı hâli ve kasr-ı makâlî mûcib ve müntesibleri nefse ehemmiyyet vermekten ve i'lân-ı fahr ü mübâhâttan müctenib olmak lâzım geldiğinden Müstakîmzâde, mü'ellefâtında nefsinden pek az bahseylemiştir ki verdiği ma'lûmât-ı cüz'iyeye, şahs-ı ma'nevîsini tasvîr etmeye kâfi değildir.

Bi'z-zât yazdığı en mufassal terceme-yi hâli -*Mektûbât-ı İmâm Rabbânî Tercemesi*'ne derc olunmak üzere tahrîr edip nasılsa *Kânûn-ı Edeb Tercemesi*'nin baş tarafına ilsâk edilen- iki varakada muharrer beyânâttır ki tahsîl-i 'ilme mübâşeret, rû'ûs imtihanına duhûlünü, Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi'ye sûret-i intisâbını ve müşârun-ileyhin vefâtını hikâyeden 'ibârettir. İki büyük varakayı dolduran beyânât -elfâz u cümel-i zâ'ideden tecrîd edilse- nefesine müte'allık ma'lûmât, beş on satırdan 'ibâret kalır.

[28] *Tuhfe-i Hattâtîn'e* derc ettiği terceme-yi hâlinin⁸⁷ ne kadar muhtasar olduğunu erbâb-ı mütâla'a görecektir.

Tezkire-yi Şefkat, Tezkire-yi Fatîn, Târîh-i Cevdet, Sicill-i 'Osmânî, Kâmûsu'l-'A'lâm, 'Osmânî Mü'ellifleri gibi âsârda müşârun-ileyh hakkında verilen ma'lûmât - hemen birbirinin 'aynı olmak üzere- vilâdetiyle vefâtından ve te'lîfâta hasr-ı hayât ettiğini muhtasaran beyândan 'ibârettir.

Bu kabîl me'hazlarla Müstakîmzâde gibi kesîrî'l-âsâr bir fâzıl-ı 'âlî-kadrin mufassal u mükemmel bir terceme-yi hâlini yazmak müşkil, belki gayr-ı kâbildir.

Binâ'en 'aleyh yazdığım satırlar, fevâ'id-i kâfiye te'mîn edemezse de bütün âsârı -kemâl-i zahmetle- taharrî vü tettebbu' edildikten sonra vücûda

⁸⁴ Bâyezîd Câmi'inde Veliyyü'd-dîn Efendi Kütüphanesi'nde : [Tezkire-yi Şefkat]

⁸⁵ *Dîvân-ı Hazret-i 'Alî Şerhî*'ndeki takrîz.

⁸⁶ [*Osmânî Mü'ellifleri*: Cild 1 sahîfe 168]

⁸⁷ [Sahîfe 216]

- İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Türk Târih Encümeni Külliyyâtı, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2009.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Koç, Mustafa, *Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul 2014.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1308, C. 3.
- Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Kütüphanesi, 34 Ae Şer'iyeye 1082.
- Redhouse, Sir James; *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1719.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1735.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2400.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2404.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 4727.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, 3756.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 625.
- Süleyman Fâik Efendi, *Mecmû'a-yı Süleymân Fâ'ik*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 9577.
- Steingass, F. A., *Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, C. 4.
- Yılmaz, Ahmet, *Müstakim-zade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.